

Verbinding en eenzaamheid onder ouderen:
contrasterende gevolgen van een maatschappelijke normalisering van
gezamenlijkheid in Arequipa, Peru

Sarah Barten

Begeleider: Dr. Erik Bähre

Masterscriptie

Culturele Antropologie en Ontwikkelingsociologie

Universiteit Leiden

November 2019

Dankwoord

Ik wil de directrice van het kinderziekenhuis in Arequipa bedanken voor het aanbieden van een thuis gedurende deze maanden. Daarnaast wil ik de medewerkers en bezoekers van het ziekenhuis bedanken, mijn vrienden in Arequipa en de ouderen in het klooster en het verzorgingshuis. Zonder dat mensen in Arequipa zichzelf belangeloos open hadden gesteld, had ik dit veldwerkonderzoek niet kunnen doen. Dat vind ik niet vanzelfsprekend, en daar ben ik erg dankbaar voor. Ook wil ik papa en Cecile bedanken die mij hebben gesteund in dit niet eenvoudige proces.

In het bijzonder wil ik mijn begeleider Dr. Erik Bähre bedanken, die ondanks een druk schema op mijn speciale verzoek de tijd heeft willen nemen om mij te begeleiden.

Inhoudsopgave

• 1 Inleidend hoofdstuk

Inleiding.....	pg. 5-7
Onderzoeksvraag.....	pg. 7-8
Onderzoekslocatie.....	pg. 8-10
Methodologie.....	pg. 10-13

• 2 Verbinding en eenzaamheid

Ouderen.....	pg. 14
Eenzaamheid.....	pg. 14-15
Zorg.....	pg. 15-16
Arbeid, zorg en feminisme.....	pg. 16-18
Persoonlijkheid en erbij horen.....	pg. 19-21

• 3 Erbij horen in Arequipa

Gezamenlijkheid op straat.....	pg. 22-24
Zorgzaamheid.....	pg. 24-27
Persoonlijkheid.....	pg. 27-30

• 4 Gezamenlijkheid binnen families

‘La familia’.....	pg. 31
Ouderen omringd door familie.....	pg. 31-32
Ritueel rondom de dood.....	pg. 33-34
Circulaties binnen de familie.....	pg. 34-37
Katholicisme.....	pg. 38
Gezamenlijke vieringen.....	pg. 38-39
Roeping.....	pg. 39-40
Plezier van samenwerken.....	pg. 41
Reciprociteit van zorgzaamheid.....	pg. 41-42

• 5 Eenzame ouderen

Ontbreken van een overkoepelend vangnet.....pg. 43
Gevolgen voor ouderen.....pg. 43-44
Ouderen zonder familie.....pg. 44-45
De schaduwkant van hechte familiebanden.....pg. 45-46
Klooster.....pg. 46-49
Verzorgingshuis.....pg. 49-54
Het negatieve aspect van gezamenlijkheid als sociale identiteit.....pg. 54-55

• 6 Ter afsluiting

Discussie en conclusie.....pg. 56-59
Bijlagen (1).....pg. 60
Bijlagen (2).....pg. 61-64
Literatuur.....pg. 65-66

• 1 Inleiding

Mijn veldwerkonderzoek is uitgevoerd rondom het thema ‘ouderdom’. Dit heeft plaatsgevonden in de stad Arequipa in Peru, welke keuze ik later zal toelichten. De interesse ligt met name in eenzaamheid die vaak gepaard gaat met ouder worden, en welke factoren deze veroorzaken. Een zekere mate van eenzame gevoelens horen naar mijn idee gewoonweg bij het leven, maar wanneer deze de overhand krijgen vormt zich een probleem. Mijn interesse komt voort uit een opvallend bestaande eenzaamheid onder de grote ouderengroep in Nederland. Zelf heb ik langdurig met ouderen gewerkt op verschillende plekken in Nederland, en heb ervaren hoeveel mensen, in ieder geval in de groep waar ik mee werkte, aangaven zich eenzaam en sociaal niet verbonden te voelen. Veel ouderen die ik trof woonden in verzorgingshuizen. De familie van deze mensen zorgde in dit geval niet voor hen, maar de zorg kwam vanuit een zorginstelling. Soms was ik, een thuiszorgmedewerker, het enige sociale contact dat deze mensen hadden gedurende de week. Men gaf aan hun kinderen en kleinkinderen niet vaak te zien en ouderen gaven als verklaring hiervoor dat zij vooral veel aan het werk waren en/of elders in het land woonden. Door deze woorden heen, hoorde ik een ontevreden, verdrietig gevoel over de bestaande sociale contacten. Ik vraag mij af, hoe ziet dit er ergens anders uit?

De focus van dit onderzoek ligt op een andere regio, met een andere sociale wereld, waarmee ik heb willen onderzoeken of en welke maatschappelijke factoren van invloed zouden kunnen zijn op eenzaamheid onder ouderen, en daarnaast welke factoren hier beschermend in kunnen zijn. Mijn idee is namelijk geweest dat de naaste sociale omgeving, de zorg die hier al dan niet van uit komt, van grote invloed is op het ervaren van eenzaamheid onder ouderen. Specifiek ben ik benieuwd geweest naar welke gezamenlijke waarden belangrijk zijn onder mensen, en wat dit betekent voor de waarde en rol van oudere mensen in het grotere geheel. Want als de waarden anders blijken te zijn, wordt er dan ook anders omgegaan met ouderen?

De ouderengroep is toegenomen en daarmee komt het onderwerp ‘ouderdom en zorg’, en problemen die hiermee gepaard gaan, steeds meer naar voren in het algemene academische en antropologische debat. In de antropologie ook wel: ‘The Anthropology of Aging and Care’ genoemd (Buch 2015). Er is sprake van een toegenomen ouderengroep en Buch (2015) zegt hierover: ‘In concert with lengthening life spans, emerging forms of care in later life reflect complex and diverse social changes’ (Buch 2015: 277). Wereldwijd, en daarmee ook in Peru, is sprake van deze sociale veranderingen: ‘In countries like Mexico and Peru, accelerated population ageing is leading to a growing prevalence of old age care dependency (Jackson, Strauss, & Howe, 2009; Rossel, 2016)’ (Lloyd-Sherlock, P. et al. 2018: 682).

Er is weliswaar een grotere ouderengroep, sprake van een echte maatschappelijke ‘vergrijzing’ is er

nog niet in Peru. Mensen worden ouder, en dus neemt het aantal ouderen in absoluutheden toe. Echter, de groep jongeren is hier nog steeds groter, wat te zien is in het demografisch model van Peru (Zie CIA Factbook (2018) in bijlage (1), pg. 58). Dat betekent dus dat er een grotere groep jongere mensen is, in verhouding tot de (groter wordende) groep ouderen, wat consequenties heeft voor de zorg rondom ouderen. Een grotere ouderengroep brengt veranderende sociaal-maatschappelijke consequenties met zich mee, en men moet zich aanpassen aan deze veranderingen. Daarmee is het een interessant sociaal fenomeen om te onderzoeken geweest. Lloyd-Sherlock, P. et al. (2018) zeggen over deze veranderingen in specifiek Peru: 'In countries like Mexico and Peru, protracted periods of old age care dependency only became a common phenomenon in recent years. Consequently, longstanding, historical norms and traditions about gender roles and family responsibilities may not lend themselves easily to the modern challenges of allocating elder care' (Lloyd-Sherlock, P. et al. 2018: 683). De veranderingen rondom ouderdom en zorg brengen bepaalde uitdagingen met zich mee. Wat betekent dit voor ouderen?

Ik heb een bijdrage kunnen leveren in het nadenken over zorg en het welbevinden van ouderen, en hoe dit in relatie staat tot hun omgeving. Wat opvalt is dat Buch (2015) 'care' in één adem benoemt met 'lengthening life spans' (Buch 2015: 277), en deze twee termen lijken dan ook niet van elkaar uitgesloten te zijn. Ouderdom en zorg gaan hand in hand. De 'cyclus' van iedereen die wat met de zorg om elkaar van doen heeft, wordt ook wel een 'circulation of care' genoemd (Buch 2015: 277). Wanneer ik zeg geïnteresseerd te zijn in de ouderengroep, bedoel ik dan tevens de zorg die hiermee gepaard gaat. Het gegeven dat zorg een circulerend, sociaal karakter heeft en dat de ouderengroep wereldwijd toeneemt, maakt dat mijn onderwerp geschikt is geweest voor een antropologisch veldwerkonderzoek. Tegelijkertijd was het geschikt omdat de antropologische benadering inzichten geeft in dieperliggende beweegredenen achter bepaalde (zorg-)gewoontes.

Persoonlijk vind ik dit onderwerp belangrijk omdat naar mijn idee ouderen een basis vormen voor wat opgebouwd is, zowel op individueel als maatschappelijk vlak. Daarom vind ik het kwalijk als mensen na een waardevol leven, waar zij hun rol in hebben gespeeld, een eenzaam levenseinde hebben of tegemoet gaan. Er valt veel kennis over te dragen vanuit de ouderengroep, en een samenleving zou zich als geheel naar mijn idee meer kunnen inzetten wanneer het om ouderen gaat. Ik denk dat de waardigheid van ouderen meer kan worden ingezien, en daaropvolgend meer kan worden ingezet op het gezamenlijk verhelpen van eenzaamheid. Echter, ik denk dat eenzaamheid onder ouderen deels een gevolg is van een bepaalde collectieve focus en gedachtegang, die met name ligt in het opzoeken van verbinding of autonomie. En juist op deze bepaalde gedachtegang heb ik willen focussen met mijn veldwerkonderzoek. Want hoe zit deze in elkaar, en hoe is dit van invloed op ouderen? Naar mijn idee is eenzaamheid niet een individueel probleem, en zou het ook niet zo benaderd moeten worden.

Tijdens een eerdere reis naar de stad Arequipa in het Zuid-Amerikaanse land Peru viel het mij op dat mensen sterk op elkaar gericht waren en familie en onderlinge verbinding belangrijk leken te zijn. Wat mij ook opviel, was dat het leek dat ‘groepen’ mensen niet zo bestonden en dat er weinig onderscheid werd gemaakt tussen elkaar; welk beroep zij bijvoorbeeld hadden of niet, of ze jong of oud waren. Daarmee is mijn idee ontstaan om deze ‘omgang’ te gaan observeren en omschrijven, en ook de invloed hiervan op het leven van ouderen uitvoerig te gaan bekijken. Naar mijn idee waren mensen in Arequipa, Peru zoekend naar verbinding, wat het interessant maakte om te bekijken op welke manier deze gedachtegang van invloed is op het leven van ouderen en ook welke maatschappelijke factoren deze focus dan veroorzaken. Mijn vooronderstelling is namelijk geweest dat ouderen over het algemeen weinig eenzaamheid ervaren in Arequipa, Peru. Want zouden mensen die een nadruk leggen op verbinding, niet weinig eenzaamheid moeten ervaren? En zouden deze mensen dan ook meer omgaan met ouderen? Naast deze indrukken heb ik ook willen onderzoeken op welke manier en in welke mate ‘eenzaamheid’ dan wel op deze plek bestaat. En ook hier heb ik willen kijken naar welke maatschappelijke factoren beïnvloedend zijn. Aansluitend heb ik deze ‘verbinding’ over het algemeen geanalyseerd: op welke manier deze focus uiteindelijk algeheel van invloed is op het wel en niet eenzaam zijn van ouderen.

Onderzoeksvraag

Mijn toevallige eerdere observaties in Arequipa, Peru, maakte het voor de hand liggend om deze op dezelfde locatie verder uit te werken. Daarom ben ik voor dit onderzoek naar dezelfde plek teruggegaan, met uitgewerkte vragen die waren gebaseerd op mijn eerdere voorstellingen. Eenzaamheid begrijpen is een complex gegeven gebleken, omdat het, ondanks dat het op collectief niveau bestaat, persoonlijke en ingewikkelde gevoelens zijn. Wel heb ik vanwege mijn interesse deze eenzaamheid om willen zetten naar bepaalde redelijk ‘meetbare’, en begrijpbare theoretische handvatten die een voorzichtige verklaring en achtergrond kunnen geven van eenzaamheid. Op basis van dit begrip heb ik mijn verdere veldwerk uitgewerkt. Er bestaat overigens geen woord om het tegenovergestelde van ‘eenzaam’ te omschrijven, hoewel ik ook zeker benieuwd ben geweest naar deze kant van ervaringen: hoe ziet het niet eenzaam zijn eruit? Een begrip hiervan kan een indruk geven van behulpzame factoren in het verdrijven van eenzaamheid. Mijn vermoeden is geweest dat eenzaamheid in Arequipa, Peru, minder bestaat dan dat ik het thuis, zoals in de verpleeghuizen, heb ervaren. Naast antwoorden rondom ‘eenzaamheid’, was ik dan ook op zoek naar het tegenovergestelde van deze eenzaamheid en het ontstaan hiervan. Dit tegenovergestelde kan het beste worden omschreven als een ‘gevoel van verbinding’ of ‘meedoen’. Ook hier bleken een aantal verklarende theorieën voor te zijn, om te begrijpen wat maakt dat iemand zich niet eenzaam voelt. Deze dualiteit zal als uitgangspunt dienen in mijn scriptie, en ik zal dan ook beginnen met het proberen te begrijpen hoe over het algemeen eenzaamheid ontstaat en welke inzichten bestaan om deze te verdrijven.

Hiermee ben ik tot de volgende onderzoeksvraag gekomen: ‘Hoe ziet verbinding en eenzaamheid eruit onder ouderen in Arequipa, Peru en hoe verhoudt dit zich tot gemeenschappelijke denkwijzen?’

Onderzoekslocatie

Mijn veldwerkonderzoek heb ik op dezelfde locatie willen uitvoeren als waar ik gestart ben met mijn eerdere observaties. Er bestaat een kinderziekenhuis in de stad Arequipa in Peru, en dat is waar ik het afgelopen jaar een maand heb verbleven, waar ik vrijwilligerswerk heb gedaan en per toeval op dit onderwerp ben gekomen. Dit ziekenhuis wordt gerund door een Nederlandse vrouw, die zich in de stad Arequipa in Peru heeft gevestigd om met name te helpen in de zorg rondom hazenlippen bij kinderen. Deze komen veel voor in Peru, en de vrouw heeft een speciale persoonlijke band met dit onderwerp en inmiddels ook met Peru. Het is een regulier ziekenhuis in Arequipa, het geeft echter daarnaast regelmatig kosteloze medische hulp aan kinderen door middel van sponsorgeld. Hierdoor komen er met name mensen uit Arequipa, maar soms ook vanuit andere regio's uit Peru op de locatie af. De mensen zijn vanwege de aard van het ziekenhuis van alle leeftijdsgroepen. Deze plek heb ik nogmaals gekozen omdat ik gemerkt had dat op dit ziekenhuis talloze families met allerlei verschillende achtergronden afkomen. Tijdens het vrijwilligerswerk is mij opgevallen dat door in het ziekenhuis mee te lopen of te werken, ik gemakkelijk contact kreeg met de mensen; zowel met patiënten en hun families, als met medewerkers. Ook heb ik het idee gehad dat deze mensen mij weer eventueel buiten het ziekenhuis verder zouden kunnen helpen met contacten leggen.

Naast deze praktische redenen is het een bekende thuisplek voor mij geweest, wat het persoonlijk makkelijker maakte om meteen met het onderzoek te beginnen. Ik heb hier al eerder verbleven, en ik had contacten opgedaan. Hierdoor had ik een goede start en kon ik mij meteen focussen op waar ik voor kwam. Daarnaast kon ik me tijdens de eerste weken op de Spaanse taal richten. Gedurende mijn veldwerkonderzoek heb ik beter Spaans leren spreken en schrijven, in het begin heb ik dagelijks taallessen gehad en daarna ging het goed door het omgaan met de mensen. De taal heeft dan ook uiteindelijk geen probleem gevormd, maar is ook gelijktijdig onderdeel geweest van het veldwerkproces. Het ziekenhuis is een goed startpunt met veel mogelijkheden gebleken.

De keuze voor het ziekenhuis als onderzoekslocatie is niet om het ziekenhuis zelf geweest; om de situaties die hier zich afspelen. Het ziekenhuis is ondanks de vanzelfsprekende gerichtheid op zorg, geen hoofdthema maar slechts een ingang geweest. De situaties in een ziekenhuis zijn namelijk geen alledaagse zorgsituaties maar uitzonderlijke, waardoor ik onder andere niet de nadruk heb gelegd op de situaties rondom een ziekenhuisopname. Dit zou dan een onbedoelde toegevoegde focus zijn geweest. Daarom heb ik vragen gesteld die niet iets te maken hadden met ziekte, maar die meer van doen hadden met algemeenheden, waarbij de antwoorden zo min mogelijk beïnvloed zouden kunnen

worden door de ziekenhuisopname. Ook heb ik situaties van ernstige ziekte uiteraard niet opgezocht, deels omdat het niet noodzakelijk was voor mijn onderwerp, maar vooral omdat ik mensen niet onnodig wilde belasten. Uiteraard heb ik dan ook geen mensen benaderd die in moeilijke situaties verkeerden. Wanneer mensen tijd vrij hadden, want er is veel ‘vrije tijd’ als een ander familielid een afspraak heeft bij bijvoorbeeld de fysiotherapeut, dan kwam het voor dat ik met familieleden van patiënten sprak. Als ik mensen niet belastte met mijn vragen, heb ik ervoor opengestaan ook met deze mensen te praten.

De locaties van waaruit ik met name mijn vragen heb gesteld waren de kantine, de keuken, de kamers en de openbare ruimtes in het kinderziekenhuis. Naast deze locaties binnen het ziekenhuis, ben ik ook veel in de stad zelf geweest. In het centrum van Arequipa heb ik veel met mijn taallerares en vrienden gepraat, en ook andere respondenten heb ik af en toe in het centrum ontmoet. Naast deze gevallen, heb ik ook meegewerkt in een klooster en een verzorgingshuis die hulp bieden aan ouderen. Dit zijn beide vrijwilligersorganisaties. Ook deze zijn gevestigd in het centrum van de stad Arequipa.

Arequipa in Peru

Het ziekenhuis van waaruit ik het veldwerk heb uitgevoerd ligt in de stad Arequipa, in een buitenwijk: het district Paucarpata. Dit ziekenhuis is omheind met een groot hek ter beveiliging, net als overigens vrijwel alle huizen in deze wijk. De wijk Paucarpata ligt op vijf kilometer afstand van het centrum van de stad Arequipa. Er is weinig publiekelijk bekend over dit district, en er is hier ook weinig, of eigenlijk vrijwel geen, sprake van toerisme. Het is een chaotische en levendige wijk: er is veel verkeer en er lopen allerlei mensen, kinderen, maar ook (zwerf)honden dwars door elkaar heen. Er zijn in deze wijk talloze kleine winkeltjes die met name eten verkopen. Ook rijden er een heleboel taxi's en bussen. Buiten is het stoffig en zanderig, omdat het klimaat rondom Arequipa droog is. Bovendien is de zon erg fel met name in de middaguren, en daarom loopt bijna iedereen, als zij al tijdens deze uren buiten komen, in de schaduw of onder een paraplu.

Een groot deel van Arequipa is zo chaotisch en levendig, alleen het centrum heeft een andere sfeer. Er is een rustig, opgeruimd hoofdplein: het ‘Plaza de Armas’. Aan dit plein staat een kathedraal, in het midden staat een fontein en hier rond omheen palmbomen en bloemenstruiken. Elke dag komen er allerlei families samen op de bankjes bij deze fontein. Ook is dit plein de plek waar men samenkomt bij speciale feestdagen. De omgeving hier omheen is ook rustig: niet overal mag verkeer, en dan met name taxi's, rijden. Mij wordt verteld: “Arequipa ligt ter zuidwesten van Peru en heeft bijna een miljoen inwoners; het is de tweede grootste stad van Peru. De stad ligt op 2325 meter hoogte boven zeespiegel en ligt in een bergachtig woestijngebied in de westelijke Andes. Het ligt aan de voet van de vulkaan genaamd Misti, welke momenteel inactief is. In de vijftiende eeuw werd de naam ‘Arequipa’

bedacht, wat betekent: ‘De plaats die achter de piek, de Misti, ligt’”. Echter, de vulkaan Misti is weliswaar slapend, er zijn desondanks vaak aardbevingen in Arequipa. Ik heb zelf in drie maanden tijd twee zwaardere aardbevingen meegemaakt, en een aantal kleinere. De mensen in Arequipa zijn hieraan gewend en de huizen zijn gebouwd om een redelijke sterkte aan aardschokken aan te kunnen. De klimaatomstandigheden in deze regio zijn door de hoge ligging, de sterke zon, de droogte, de vulkaan en de hevige regenval in de regenperiode, vrij extreem en variabel maar mensen zijn hier over het algemeen goed op voorbereid. Er is zelfs een SMS-service die iedereen waarschuwt bij heftige regenval of aardschokken.

Methodes

Mijn vragen zijn gebaseerd op bepaalde algemeenheden in denkwijzen en gebruiken waarnaar ik op zoek was. Ik heb geprobeerd een beeld te geven van hoe mensen over het algemeen met elkaar omgingen, wat de invloed van normen op deze specifieke plek inhoudt, en wat de rol van ouderen hierin is. Daar heb ik dan ook mijn methodes naar gevoegd. Ik heb deze methodes gekozen omdat deze verscheidenheid een zo volledig mogelijk beeld schept, omdat ze elkaar aanvullen.

Ten eerste heb ik gebruik gemaakt van een enquête van redelijk grote omvang, om zicht te krijgen op bepaalde algemeenheden. De enquête konden mensen zowel online als op papier invullen, binnen het kinderziekenhuis. Een aantal voorbeelden van uitkomsten staan in mijn bijlagen (2). De vragen lagen in de wachtkamer en bij de balie, en ook op de website van het ziekenhuis waren deze te vinden. Ik heb tien vragen gesteld, die met name kwantitatieve gegevens opleverden. Maar ook heb ik een aantal open vragen gesteld. De tien vragen waren een onderdeel van een tevredenheidsonderzoek in het ziekenhuis, en daarmee kon ik ter plekke het ziekenhuis helpen, en tegelijkertijd aan een groot aantal enquêtes komen. Sommige mensen begrepen de vraagstelling niet, omdat de helft van de enquête niet over het ziekenhuis zelf ging. Maar het grootste deel van de mensen heeft ook mijn vragen ingevuld. De enquête is uiteindelijk door 103 mensen ingevuld, zowel mannen als vrouwen, en van allerlei verschillende achtergronden. Het onderzoek naar ‘normen’, had hiermee een basis, omdat er opvallende gelijkenissen in de antwoorden bestonden. De thema’s waren: religie, familiesamenstellingen, het denken over verzorgingshuizen en ouder worden. Ook had ik hier de open vraag over persoonlijkheid in gezet. Hiermee had ik een fundament om verder te gaan met vragen stellen. Het voordeel van het vroeg aanbieden van deze enquête is geweest dat ik veel antwoorden heb kunnen verzamelen. Een nadeel is dat ik gedurende het onderzoek wellicht wat andere vragen zou hebben gesteld. Desondanks bleven deze antwoorden een goede bruikbare basis.

Met de ontdekte thema’s in ogenschouw nemend, ben ik formele interviews gaan opstellen. Ook hiervan zijn een aantal voorbeelden te vinden in de bijlagen (2). Ik wilde met deze interviews een zo

gevarieerd mogelijke doelgroep bereiken, wanneer het gaat om leeftijd en gender. Ook hierin stelde ik vragen naar algemeenheden, maar ging ik ook dieper in op de opvallende zaken die naar voren kwamen in de enquête, en die ik om mij heen zag. Bovendien stelde ik vragen die meer ingrepen op het dagelijks leven: hoe ziet dit eruit, en waarom wordt dit op deze manier ingevuld? Wel liet ik buiten deze vooraf opgestelde vragen ruimte voor een open gesprek. Dus als er werd afgeweken van vragen, dan was dat meestal juist welkom.

Een aantal mensen spraken Engels, waardoor ik hen als eerste heb benaderd voor interviews. Echter, het grootste deel van de mensen in Arequipa spreekt Spaans, en geen Engels. In het begin van mijn veldwerk heb ik moeite gehad met de taal; simpelweg omdat ik het Spaans goed, maar nog niet vloeiend sprak. Iemand had mij aangeboden om voor mij te vertalen, en dit heb ik dan ook een aantal keer geprobeerd. Ik merkte echter dat er bij deze interviews niet de ruimte was voor open vragen en antwoorden, die ik daarvoor wel gecreëerd had, ook al was mijn kunst in de taal erg gebrekkig. De vertaler interpreteerde namelijk de vragen, en legde de vragen op haar manier uit. Daarnaast werd er minder tijd voor genomen dan dat ik dat zelf zou hebben gedaan. Ik kreeg daardoor niet de details waarnaar ik opzoek was. Om deze redenen besloot ik toch zelf verder te gaan. Inmiddels kreeg ik ook nog meer taalles, waardoor mijn Spaans vooruit ging. Maar toch kreeg ik niet alles mee, en kon ik nog niet alles vragen.

Ik had daarom bedacht mijn vraag in persoon uit te leggen, en vervolgens deze vraag op papier te schrijven. Onder deze opgeschreven open vraag vroeg ik dan of mensen hun antwoord wilden opschrijven. Dit bleek een uitkomst te zijn: mensen konden in hun eigen tijd het antwoord opschrijven, waardoor zij de ruimte hadden om erover na te denken. En bovendien werden zij zo niet beïnvloed door mij. Ik vroeg mensen zo uitgebreid mogelijk antwoord te geven, en mochten ook een tweede blaadje gebruiken. Vervolgens kon ik de tijd nemen om de antwoorden grondig te vertalen. Dit heb ik met een aantal open vragen, die gedurende de tijd voortvloeiden uit andere informatie, op verschillende plekken gedaan. Ook ben ik dit later af en toe over e-mail en Facebook gaan doen. Ik zag een groot voordeel: ik kreeg uitgebreide antwoorden, zonder dat het mij veel tijd kostte, van veel verschillende mensen. Wel merkte ik later dat ik graag meer verklaringen had willen vragen van de beschreven antwoorden. Maar ook dit werkte uiteindelijk, want mijn Spaans ging vooruit, en ik kon gedurende de lopende maanden uiteindelijk vloeiend Spaans spreken. Daardoor ben ik op een groot aantal van de geschreven antwoorden teruggekomen, door achteraf nog een aantal vervolgvragen te stellen. Daarna ben ik de verdere interviews via gesprekken gaan doen. Wel heb ik mij later bedacht, dat een aantal mensen die mijn vraag om antwoorden op te schrijven weigerden, wellicht ongeletterd waren. Ik heb dit gemerkt omdat sommige mensen opvallend vaak vroegen om een gesprek te hebben in plaats van iets op te schrijven. Later heb ik me bedacht dat ze me waarschijnlijk graag wilden helpen, maar het misschien niet konden opschrijven. Daardoor heb ik maar een deel van de mensen, in

dit aspect van methodes, wellicht weten te bereiken.

Naast deze formele, vooropgestelde interviews, heb ik ook heel veel ‘informele interviews’ gedaan. Eigenlijk waren dit kleine gesprekjes, zoals ik ze ook had met mensen wanneer het ging over andere onderwerpen dan mijn studie. Vaak was de aanleiding een gewoon alledaags gesprek, waarin ik merkte dat het onderwerp overlapte met mijn veldwerkonderwerp. Dan ging ik hierop verdere vragen stellen, waardoor het vervolgens uiteindelijk een interview werd. Het kwam goed uit dat ik vrijwel altijd, met name in het buitenland, gesprekjes aanknoop, wanneer ik ergens nieuwsgierig naar ben. Mensen in Arequipa, Peru, kletsen ook opvallend veel, en waarschijnlijk vooral (ook) met mij omdat ik een opvallende verschijning was. Zij hadden dan ook heel veel vragen aan mij te stellen, en wanneer het ging om mijn veldwerkonderwerp, dan was men vervolgens nieuwsgierig naar de situatie in Nederland. Daardoor werden dit evenwichtige gesprekken, waarin ik merkte dat de mensen zelf ook plezier hadden en gingen nadenken over het onderwerp. Sennett (2012), die heeft geschreven over gezamenlijkheid, geeft hier een verklaring voor: ‘(...) people who live in homegeneous local communities appear more sociably inclined towards and curious about others in the larger world’ (Sennett 2012: 4). Er is niet veel toerisme in Arequipa, en dus was ik en mijn achtergrond interessant voor veel mensen. Ik heb gemerkt dat deze nieuwsgierigheid over en weer, veel heeft betekend voor mijn onderzoek.

Het was interessant om te merken dat je door interacties ‘samen’ tot een antwoord komt, door gedachtes te overleggen. Soms heb ik naar aanleiding van deze gesprekjes later nog wel een formeel interview opgesteld, om alsnog gericht door te vragen naar (het belangrijke) wat was gezegd. Uit deze informele gesprekken, in de bus, in taxi’s, in de kerk, in een restaurant, op straat, in het ziekenhuis, in winkels, tijdens lessen, en tijdens bijvoorbeeld een tour, heb ik eigenlijk de meeste informatie gehaald. Omdat door de niet-gerichtheid allerlei zienswijzen en gebruiken naar voren kwamen waar ik nog niets vanaf wist. Mensen kwamen zelf met de onderwerpen in het gesprek, die niet altijd specifiek over ouderen gingen, maar die veelzeggend waren over gedeelde normen en gebruiken. Juist ook omdat veel mensen vertelden over hun (eigen) alledaagse leven, wat voor mij een duidelijke beeldvorming gaf. Niet alleen wat er dan werd verteld was van belang, maar ook zeker hoe het werd verteld. Er valt veel wijsheid te ontdekken in lichaamstaal en emoties.

Dat brengt mij tot de laatste methode: het zelf ervaren door te participeren. Ik heb mee willen draaien in een familie, voor een tijdje. Dit heb ik een aantal keer geprobeerd, bij verschillende families die op mijn pad kwamen. Echter, mensen bleken hierin wat afstand te houden, en het logeren was al een probleem: dan zou ik wel thuis moeten slapen (in het ziekenhuis). Daarnaast wilden zij mij eerst ontmoeten, tijdens bijvoorbeeld een kerkbijeenkomst. Hier heb ik mee ingestemd, alleen gingen de afspraken een aantal keer niet door of kwamen er meer vragen over het hoe en waarom ik bij hun

wilde verblijven. Kortom: ik werd niet duidelijk verwelkomd in een familie, wat wel mijn aanvankelijke verwachting was. Maar een familie bleek toch, in het dagelijks leven, een privéaangelegenheid. Daarom besloot ik hier uiteindelijk niet meer achteraan te gaan, en via verhalen over families mijn informatie over deze families te krijgen. Dit verklaart de gefragmenteerde aard van het eerste deel van deze thesis: ik heb op andere, veel verschillende, manieren dan te participeren binnen een familie informatie bijeengebracht. Dit had als doel om een zo ruim mogelijk beeld te scheppen van situaties. Het is lastig om alledaagsheden te omschrijven en daar een gevoel van te geven, vandaar dat ik deze verschillende methodes heb gebruikt.

Ik heb wel via andere wegen weten te participeren, buiten families om, en daarom zal het laatste deel van deze thesis ook bestaan uit met name beschrijvingen van participerende observaties. Ik heb gewerkt in het ziekenhuis, in de keuken en rondom randzaken, en ook heb ik gewerkt in een klooster en een verzorgingshuis. Door deze ervaringen werd het onderzoek meer een geheel, omdat ik op deze manier bevestigende antwoorden kreeg op vragen die voortkwamen uit de interviews. Daardoor verloopt het gefragmenteerde deel, met vooropgezette intenties, op natuurlijke wijze naar het laatste, verhalende deel. Omdat het voor mij ook meer een verhaal werd, met echte consequenties die mij persoonlijk begonnen te raken, begonnen de beschrijvingen te veranderen in een verhaal. Het vertellen kwam daarmee voort uit de eerdere algemeenheden. Tijdens deze participaties kwamen overigens ook weer nieuwe vragen naar voren.

Het 'participeren' heb ik kunnen ervaren in het ziekenhuis, door hier mee te doen aan de (plaatselijke) gezamenlijkheid. Ik kwam veel te weten over de achtergronden van de medewerkers, maar ook van patiënten en families, door hier simpelweg langdurig te zijn en te kunnen observeren. Ook, of misschien juist, zijn kleine alledaagse zaken, zoals het deelnemen aan het openbare vervoer en openbare feestdagen, participerende observaties. Door deze kleine opmerkingen kwamen steeds meer zaken op mijn pad, waardoor ik situaties beter ging begrijpen. Dat zit in subtiele handelingen en gebruiken, zoals hulp die aangeboden werd, of het opstaan voor ouderen in de bus. Het participeren in het klooster en verzorgingshuis heeft mij ook veel gebracht, doordat ik nu de situatie kon 'ervaren' van ouderen zonder familie. Ik zat uiteraard niet zelf in de situatie van deze ouderen, maar ik kon wel de sfeer en de omgang met andere mensen opmerken. Ook heb ik geprobeerd mijn eigen handelingen, en zaken die mij wel of niet opvielen, onder de loep te nemen omdat deze iets zeggen over bepaalde contrasten. Naast studie gerelateerde redenen van het participeren en meewerken in deze instellingen, had het ook een persoonlijke achtergrond. Mijn motivatie voor dit onderwerp is namelijk het welbevinden van oudere mensen, en ik vond het prettig om ook op deze plek in een praktische vorm iets te kunnen bijdragen.

• 2 Verbinding en eenzaamheid in theorie

Deze onderzoekslocatie en methoden hebben gediend als uitgangspunt van mijn onderzoek naar ouderen. Ik ben op zoek geweest naar vragen rondom verbinding en eenzaamheid onder ouderen in Arequipa, Peru, en de eventuele gemeenschappelijke waarden hier de ruimte voor scheppen. Hier is echter wel een begrip nodig van wat eenzaamheid dan precies inhoudt, en een eventuele uitleg van de andere kant: verbinding. Ik zal daarom beginnen met het uitleggen van achtergronden van verbinding en eenzaamheid.

Ouderen

Ten eerste wil ik helderheid in mijn uitgangspunt creëren van de onderzoeksgroep. De groep die ik wil omschrijven, dat zijn de ‘ouderen’ in deze stad. Maar wie bedoel ik hier dan precies mee?

Volgens CIA Factbook (2018) is de gemiddelde levensverwachting van mensen in Peru 74,2 jaar (CIA Factbook 2018). De groep ouderen wordt naar mijn idee echter naast een fysieke en mentale, ‘biologische’ staat, ook juist sociaal geconstrueerd. Hoe men over deze leeftijd denkt, heeft namelijk een consequentie voor de zorg rondom ouderen: op welke manier hier (wel of niet) naar gehandeld wordt. Zulke grenzen zijn variabel, volgens Kaufman en Morgan (2005): ‘Over the past fifteen years, scholars have become increasingly concerned with how the boundaries of life and death are asserted and negotiated, and with the identity categories that such boundaries construct, protect, and redefine’ (Kaufman & Morgan 2005: 218). Daarom was het nuttig hier eerst onderzoek naar te doen. Het is gebleken dat men in Arequipa in Peru, over het algemeen ‘zestig jaar’ als de grens van het ouder worden aangeeft. Vrijwel al mijn respondenten hebben dit aangegeven en deze leeftijd zal ik dan ook hanteren. Ik zeg ‘onder andere’, omdat wanneer ik gezamenlijkheid onderzoek, vanzelfsprekend iedereen betrokken is in dit onderwerp en ik me niet enkel beperk tot de ouderengroep. De mensen waar ik me dan ook onder andere op focus, zijn mannen en vrouwen van boven de zestig jaar. Ik zal beschrijven hoe verbinding en eenzaamheid eruit ziet, en daarbij focus ik op deze groep ouderen. Zij wonen in Arequipa, vaak bij hun families in huis en hebben daar hun vaste bezigheden en rol in het gezin. Daarnaast blijken zij vaak nog te werken op hoge leeftijd. Ik wil me met name richten op de groep ouderen binnenin deze families, maar ik kom later ook op het pad van een andere ouderengroep die geen familie heeft. Daar zal dan vervolgens mijn focus naar verschuiven.

Eenzaamheid

Een definitie van eenzaamheid is volgens De Jong Gierveld (1998) : ‘Loneliness is a situation experienced by the individual as one where there is an unpleasant or inadmissible lack of (quality of)

certain relationships. This includes situations in which the number of existing relationships is smaller than is considered desirable or admissible, as well as situations where the intimacy one wishes for has not been realized. Thus loneliness is seen to involve the manner in which the person perceives, experiences, and evaluates his or her isolation and lack of communication with other people' (De Jong Gierveld 1998: 73). In het meemaken van een eenzame ervaring, speelt dus de kwantiteit als wel de kwaliteit van deze relaties een rol. De kwantiteit betekent dan een voldoende aantal relaties om tevreden mee te zijn. Hierin bestaan denk ik verschillende behoeftes tussen personen, maar dit aspect van eenzaamheid is redelijk 'zichtbaar' en duidelijk. Ook lijkt dit aspect van eenzaamheid wat oppervlakkig, en redelijk eenvoudig oplosbaar. De kwaliteit van relaties die De Jong Gierveld (1998) echter omschrijft, is naar mijn idee meer complex; het is een intiem en persoonlijk gevoel. Wat men daarin mist kan denk ik per individu verschillen en is ook daarom lastig te definiëren. Naar mijn idee bestaat dit aspect van eenzaamheid grotendeels uit een gebrek aan een gevoel van verbinding met andere mensen.

Een simpele stelling is, dat het verbeteren van het relatienetwerk een oplossing kan zijn van eenzame gevoelens onder ouderen, volgens Linnemann (1996: 57-58). Bovendien zal een gemeenschap dan de mogelijkheid moeten bieden om dit relatienetwerk op te bouwen. Eenzaamheid bestaat uit complexe gevoelens, welke bestaan of ontbreken, en die niet zomaar 'opgelost' kunnen worden. Intimiteit kan naar mijn idee niet met iedereen worden aangegaan en dit opbouwen kost bovendien veel tijd en aandacht. Het vraagt om echte aanwezigheid, die de aandacht voor de ander onderstreept. Sennett (2012) zegt over 'empathie', in dit geval van een interview: 'In an interview, the listener's empathy can be expressed by maintaining eye contact even while keeping silent, conveying 'I am attending intently to you' rather than 'I know just what you feel'' (Sennett 2012: 21). Het scheppen van intimiteit is erg subtiel, en daarom ook niet plotseling te creëren. Oorzaken en oplossingen van eenzaamheid zijn zo gecompliceerd dat hier niet altijd antwoorden op te vinden zijn. Linnemann (1996) zegt ook: 'Er zijn situaties mogelijk waarin oorzaken van eenzaamheid niet weggenomen kunnen worden of zelfs niet ontdekt worden' (Linnemann 1996: 38). Maar ideeën en een overzicht van de mogelijke oorzaken kunnen wel degelijk een voorzichtige bijdrage leveren aan het denken over en het vormen van een oplossing van het probleem (Linnemann 1996: 38).

Zorg

Het creëren van een tevreden gevoel van intimiteit met een voldoende aantal relaties kan een basis zijn in het verdrijven van eenzame gevoelens. Dit is nu wellicht een ruime, oppervlakkige opvatting. Echter, om een uitgangspunt te creëren zal ik toch deze definitie in gedachten houden. 'Zorg' kan een tastbare uiting zijn van wederzijdse gevoelens van verbinding. Er bestaan naar mijn idee wel verschillende vormen van zorg. Het heeft enerzijds te maken met een praktische noodzaak, en hoeft

niet per se voort te komen uit het bestaan van affectieve gevoelens. Zoals bij het tijdelijk geven van zorg en hulp, in het geval van bijvoorbeeld verzorgingshuizen of in een ziekenhuis. De werkzaamheden hier kunnen naar mijn idee zonder zorggevoelens uitgevoerd worden. Wel bestaat ook hier denk ik in bepaalde gevallen een motivatie van ‘zorgen maken om’; dat acties ook gemotiveerd kunnen zijn omdat men wat voelt voor de ander. Echter, deze vorm van zorg is volgens mij oppervlakkiger dan de zorg die vanuit de zogenoemde ‘kwalitatieve relaties’ zou voortkomen. Zorg vanuit een instantie is namelijk ook gewoon slechts een werkzaamheid, een praktische actie, en bovendien moet er voor veel mensen tegelijkertijd gezorgd worden. Dit maakt de kans op intimiteit tussen verzorger en verzorgde klein. Linnemann (1996) zegt dat hulpverleners steun kunnen bieden, maar dat dit relatietype wel onderaan de hiërarchie staat wanneer het gaat om kwalitatieve relaties. Een partner, kinderen, vrienden, andere familie en overige leden van het netwerk: daarvan wordt verondersteld dat men de meeste steun ontvangt (Linnemann 1996: 52). Zorg die voortkomt uit zorgzame gevoelens van naaste familieleden of vrienden, kan naar mijn idee met name bijdragen aan het ervaren van verbinding en daarmee het verdrijven of voorkomen van eenzaamheid. Buch (2015) geeft zijn definitie van zorg, welke aansluit bij dit idee over het al dan niet bestaan van gevoelens rondom zorg: “Care’, in English-speaking places connotes both affective concern (caring about) and practical action (caring for); often this duality of meaning contributes to beliefs that caring actions are best or most naturally motivated by caring feelings’ (Tronto 1994, Ungerson 1990 in Buch 2015: 279). Wanneer iemand extra zorg nodig heeft en kwetsbaar is, zoals vaak het geval is bij ouderen of ook bij bijvoorbeeld baby’s, dan wordt de kans op eenzaamheid naar mijn idee verkleind als deze affectieve zorg wordt ontvangen binnen kwalitatieve relaties. Het betekent ten eerste al dat familieleden of vrienden vaak in de buurt zullen zijn, wat de kans op intieme relaties vergroot.

Arbeid, zorg en feminisme

Naar mijn idee is ‘tijd’ een onmisbare factor in het creëren van intieme banden. Mensen gebruiken hun tijd echter ook om te werken, of om zich op een andere manier te ontplooiën. Keuzes over de verdeling van mensen hun tijd kan dan ook uiteindelijk van invloed zijn op het ervaren van eenzaamheid van een individu. Echter, deze keuzes komen niet enkel aan op die van een persoon, maar ook op hoe een ‘groter geheel’ is ingedeeld. Is het namelijk ‘normaal’ om veel tijd door te brengen met familie of is dat niet normaal? Als dit normaal is onder een grote groep mensen, dan wordt uiteindelijk de buitenwereld hier ook naartoe gebogen: het dagelijks leven en de invulling, of juist het leeghouden van tijd. Ook zorgen veranderingen, zoals het vaker moeten zorgen voor ouderen, of het gaan werken van vrouwen, voor nieuwe vragen over wat normaal is.

Praktische zorg kan vaak makkelijk opgelost worden, wanneer ‘zorg’ als ‘werk’ is gaan fungeren, zoals dat bijvoorbeeld in de verpleegkunde het geval is. Maar eenzaamheid verdrijven die voortkomt

uit een gebrek van kwalitatieve relaties kost tijd en aandacht. Tijd kan bijvoorbeeld ingevuld worden door werk. Glenn (2010) zegt ook over werk en zorg: ‘We have patchwork systems, but we have come nowhere near replacing the hours or quality of care that the at home women of previous generations provided for the country. This trend has been clear since the 1970s as increasing numbers of women, regardless of marital and parental status, have entered the labour market’ (Glenn 2010: 1). Glenn (2010) zegt dat als, in zijn benoemde geval vrouwen, gaan werken, hiermee automatisch uren van de kwalitatieve zorg afnemen. Ook Linnemann (1996) noemt een sterke specialisatie in werk onder andere als oorzaak van eenzaamheid (Linnemann 1996: 36). Glenn (2010) benoemde overigens enkel vrouwen, wat in dit geval logisch is gezien de geschiedenis van traditionele rolverdelingen. Ook Lloyd-Sherlock, P. et al. (2018) zeggen hierover: ‘First, studies from almost all countries find that women are usually the main carers of older people, regardless of purported cultural norms (Cox & Soldo, 2013; OECD, 2011)’ (Lloyd-Sherlock, P. et al. 2018: 683).

Het samengaan van met name vrouwen die aan het werk gaan, en een toenemende vraag om zorg voor ouderen, vraagt om frictie wanneer werk belangrijker wordt. Respondenten hebben mij duidelijk gemaakt dat werken, of juist het op dit moment niet-belangrijk maken van werk in Arequipa, een rol speelt in de circulatie van zorg rondom ouderen en andere familieleden. Bijvoorbeeld: “Ik denk dat de samenleving in Peru drastisch verandert in de komende jaren, de vrouwen voelen meer macht en willen daarom gelijkheid, wat je denken drastisch beïnvloedt. Men geeft prioriteit aan hun persoonlijke doelen (studies, werk) en daarna willen ze gewoon een gezin hebben. Dit heeft beïnvloed dat het aantal leden van een gezin in de huidige maatschappij kleiner wordt. Wat nu nog gebruikelijk is in Peru, is dat de familie altijd dichtbij is, de kinderen wisselen elkaar af met de ouderen, zodat ze altijd samen kunnen wonen”. In Peru is een verandering gaande, waarbij met name meer vrouwen tijd besteden aan werken en een persoonlijke ontwikkeling. Met een toenemende groep ouderen kan dit problemen opleveren in de toekomst. In Arequipa werd mij verteld dat als familie niet meer belangrijk wordt gevonden en ouderen in verzorgingshuizen komen te wonen, dit te wijten valt aan “feministas”, de “feministen”. Ik merk dat wanneer het gaat om veranderingen, mensen hier vaak een sterke mening over hebben. Zowel wanneer ze het ergens mee eens zijn, als wanneer ze dat niet zijn. Er zijn veel zwart-wit opvattingen. Mijn idee is hier dat systemen van normen vrij stevig zijn, en dat veranderingen daardoor nauwelijks of traag plaatsvinden. Een voorbeeld van een opvallende mening over een verandering, van een vrouwelijke respondent: “Men zegt: “Tienes hermanos?”, wat letterlijk “heb je broers?” betekent. Maar het betekent ook: “Heb je broers of zussen?” Nu willen de feministen dat veranderen in “Tienes hermanos o hermanas?”, wat daadwerkelijk “Heb je broers of zussen” betekent, dat is toch belachelijk. Waarom moet dat nou weer veranderd worden, het is gewoon grammaticaal correct zo”. Ik verwacht niet zomaar grote veranderingen in Arequipa, Peru, maar de (economische) wereld verandert wel. En daarmee ook de vragen rondom werk, zorg, en ouderen.

Leinaweaver (2010) heeft zich verdiept in migratie en werk in Peru. Leinaweaver (2010) zegt over de verhouding van zorg en werk in Peru, het volgende: 'It hardly needs stating that the economic cloth into which these migrants are woven is a global one (...) and international agreements such as the Andean Trade Promotion and Drug Eradication Act all have some bearing on why so many Peruvians are driven to leave family, home, and nation for a precarious migrant life, working in child care, domestic service, construction, or the military' (Leinaweaver 2010: 70). Zij zegt dat nieuwe economische stromingen in Peru voor fricties en veranderingen kunnen zorgen, maar dan wel op een manier die nu passend is. Vincent (2018) zegt hierover: 'Far from undermining collective action for common good, neoliberal trends in Peru have maintained it, by creating precarity' (Vincent 2018: 79). 'Zorgarbeid', tussen familieleden onderling, is een antwoord op neoliberale stromingen, en zorgt op dit moment voor een evenwichtige opvang van elkaar.

Op dit moment is er een bepaald evenwicht tussen werken en zorgen, en op dit evenwicht zal ik mij met name richten. Wel verwacht ik dat in de toekomst de verhoudingen wat zouden kunnen gaan verschuiven, omdat wellicht de ouderengroep nog meer gaat toenemen. Mannen zullen misschien meer letterlijke zorgtaken gaan krijgen, en vrouwen zullen zich meer bewegen buiten de familie en onder hen zullen dan zorgtaken afnemen. De context van het zorgen voor ouderen, is dus aan allerlei veranderingen onderhevig. Ik heb me in dit veldwerkonderzoek met name gericht op hoe de situatie op dit moment is, met deze context in ogenschouw nemend. Wel denk ik dat dit soort verklaringen een beeld kunnen geven van hoe in elk geval op dit moment (nog) persoonlijke doelen in verhouding staan tot het belang van de hechtheid van familiebanden in Arequipa, Peru. Waar men namelijk prioriteit aan geeft, lijkt direct van invloed te zijn op het mee kunnen doen van ouderen. 'Werk', in welke hoedanigheid dan ook, lijkt daarbij het grootste gevaar van de circulaties van zorg binnen hechte familiebanden, welke ik later uitvoerig zal beschrijven.

Overigens, naar mijn idee kunnen de 'uren van kwalitatieve zorg' net zo goed worden ingevuld door een man. Het ervaren van verbinding verschilt namelijk naar mijn idee niet tussen mannen en vrouwen. Ik denk dat de verschillen die bestaan niet te maken hebben met de potentie om te kunnen zorgen, maar enkel een gevolg zijn van sociale constructies. In dit veldwerkonderzoek heb ik er dan ook voor gekozen om te focussen op zowel mannen als vrouwen, en daar in mijn benadering geen verschil in maken. Wel zal ik wanneer ik deze tegenkom, eventuele verschillen proberen te verklaren. Maar wat Glenn (2010) benoemt over het verschuiven van het belang van zorg naar het belang van werk, of dit nu over mannen of vrouwen gaat, kan denk ik in veel situaties een grote factor spelen in het 'ontbreken' van tijd. Hoe een samenleving is ingedeeld rondom arbeid en zorg, is naar mijn idee dan ook een goede indicatie van hoe eenzaamheid of verbinding er uit kan zien. Omdat dit enerzijds iets zegt over het hebben van tijd, en anderzijds over wat men over het algemeen belangrijk vindt.

Persoonlijkheid en erbij horen

Het belang van werk lijkt in Arequipa (nog) niet zo naar voren te komen. Naast de letterlijke uren die werk en/of zorg simpelweg met zich meebrengen, en er dan wel of niet tijd is voor het opbouwen en onderhouden van relaties, is het ook van belang te weten waarom men werk of zorg of elk ander aspect in het leven belangrijk vindt. Dit brengt namelijk de motivatie van het indelen van deze tijd naar voren. Deze indeling van tijd maakt dan simpelweg of er tijd is voor kwalitatieve relaties en onderlinge zorg. En een motivatie is niet alleen een individueel proces, maar dit is ook afhankelijk van wat in de buitenwereld 'normaal' is. Of je aan de 'normaliteit' van het collectief kan mee doen, bepaalt voor een deel zelfs dat je niet vereenzaamt, volgens (Linnemann 1996: 37). Hij beschrijft bijvoorbeeld het volgende: 'Een andere manier waarop normen een rol kunnen spelen, blijkt uit een studie onder ouderen in het Caraïbisch gebied. Francis (1988) concludeert dat eenzaamheid aldaar weinig voorkomt, onder andere omdat ouderen nog steeds een zeer belangrijke rol spelen in de opvoeding van de kleinkinderen. Bovendien vertolken zij vaak de rol van gezinshoofd' (Linnemann 1996: 37). Een rol hebben in een groter geheel, en daardoor een bepaalde acceptatie krijgen, ofwel 'erbij horen', maakt duidelijk dat eenzaamheid niet zo op de voorgrond treedt.

Appell-Warren (2014) geeft een definitie van 'persoonlijkheid': 'Personhood is thus an analytical term used by anthropologists to indicate who, within any given culture, is considered to be either a fully functioning and accepted member of adult society, or, in the case of children, who is considered as being on the way to being a fully functioning and accepted member of adult society' (Appell-Warren 2014: 17). Het 'erbij horen' en de 'persoonlijkheid' hangen sterk met elkaar samen. Zelfs de persoonlijkheid van iemand is grotendeels gebaseerd op de buitenwereld, en daarmee ook de acties van het individu die hieruit voortkomen, volgens Kaufman en Morgan (2005: 320-321). Kaufman en Morgan (2005) zeggen hierover: 'Personhood, they argue, is a process conferred, attenuated, contested, and withheld by the collective. It does not reside in the physical or cognitive attributes of individuals' (Kaufman & Morgan 2005: 320-321). Persoonlijkheid zegt niet zozeer iets over het individu zelf, maar meer over zijn individuele plek in het collectief. Het collectief zegt iets over de persoonlijkheid en andersom; ze hangen samen. Luborsky (1994) zegt ook over individualiteit: 'The term *individual* is used to refer to the concrete biological organism. Personhood is not an automatic or intrinsic property of the individual nor can it be gained by personal claim-it must be socially legitimated' (Luborsky 1994: 240). Het individu is 'iets' anders dan zijn persoonlijkheid. Een persoonlijkheid wordt sociaal geconstrueerd, en moet ook nog gelegitimeerd worden in een groter geheel. Sennett (2012) zegt dat een individu eigenlijk niet zonder deze sociale wereld kan, die zelfs bepaalt hoe hij zich ontwikkelt. Sennett (2012): 'Erikson may seem to declare the obvious: we could not develop as individuals in isolation' (Sennett 2012: 13). Een mens 'bestaat' dus eigenlijk alleen in verhouding tot anderen.

Echter, niet alleen het naar buiten brengen van een persoonlijkheid in een sociaal collectief is van belang, ook wordt momenteel gekeken worden naar innerlijke ervaringen. Appell-Warren (2014) zegt: 'However, at this time, the definition of personhood also includes a focus on the inner experiences of the individual and not just the outer persona or mask which a person presents to the world' (Appell-Warren 2014: 12). Dat maakt het interessant om te onderzoeken hoe men zijn eigen en elkaars persoonlijkheid dan ziet, en hoe ik op mijn beurt de persoonlijkheid van mensen zie. Dan is van belang te kijken naar hoe men zijn persoonlijkheid naar buiten brengt, maar ook wat mensen hun eigen ervaringen zijn. Hierdoor kan ik wellicht een grotere lijn ontdekken in het collectieve denken over gezamenlijkheid en zorg. Dit brengt namelijk naar voren wat men over het algemeen belangrijk vindt en welke acties hieruit voortkomen. En vervolgens kan dit dan iets zeggen over of ouderen aan deze gemeenschappelijke norm mee kunnen doen, en daardoor ook een gevoel van verbinding kunnen ervaren.

Linnemann (1996) benoemt intra-persoonlijke, interindividuele, maatschappelijke oorzaken en oorzaken gelegen in zingeving van eenzaamheid (Linnemann 1996: 31-37). In dit veldwerkonderzoek wil ik mij beperken tot met name algemeenheden van een grotere groep; de hiervoor benoemde normen die gelden voor een groter geheel is waar ik me specifiek op wil richten. Daarmee wil ik de nadruk leggen op eventuele maatschappelijke oorzaken van een gevoel van verbinding en eenzaamheid onder ouderen. Dit heeft namelijk gevolgen voor hoe men zijn tijd indeelt, en dit kan van invloed zijn op hoe en of kwalitatieve relaties bestaan en op welke manier er zorg wordt verleend aan elkaar. Daarmee ga ik dan ook niet in op de specifieke individuele ervaringen van ouderen, maar schets ik een beeld van de maatschappelijke situatie rondom deze ouderen, die al dan niet ruimte schept voor de mogelijkheid van relaties en het meedoen aan bepaalde normaliteiten.

Die maatschappelijke situaties worden veelal geconstrueerd door 'gezamenlijkheid', zoals Sennett (2012) dit ook omschrijft. Deze gezamenlijkheid en het daaraan mee doen, zie ik als een verklaring van het ontstaan van een gevoel van verbinding. Ik zal beschrijven, aan de hand van Sennett (2012) zijn bedenkingen, wat de impact is van bijvoorbeeld rituelen in het creëren van gezamenlijkheid. Ik zie dit namelijk als een sterk verbindende invloed in deze gezamenlijkheid en zorgzaamheid, en daarom zal ik de 'togetherness' volgens Sennett (2012) bespreken, in met name het komende deel waarin ik verklaringen geef van gezamenlijkheid. Daarmee zal ik verklaringen geven van een persoonlijkheid en het erbij horen, met als uitgangspunt de bedenkingen over normen van Linnemann (1996) wanneer het gaat om eenzaamheid. Ik zal beginnen met omschrijven hoe gezamenlijkheid er over het algemeen en binnen families, uitziet in specifiek Arequipa.

Ten eerste ben ik benieuwd naar hoe het 'erbij horen' en de zelfbenoemde 'persoonlijkheid' eruit ziet onder mensen in Arequipa. Ik wil daarnaast omschrijven welke factoren hier een rol in spelen, en hoe

dit er dan daadwerkelijk uitziet in het dagelijks leven van mensen. Dit zegt iets over wat over wat algemeen geldende normen zijn, en of ouderen hier al dan niet de mogelijkheid hebben om aan mee te kunnen doen. Of mensen mee kunnen doen in een groter geheel maakt namelijk dat eenzaamheid kan worden verdreven.

Overigens kunnen aan de andere kant deze normen ook bepaalde mensen uitsluiten, die hier juist niet aan mee kunnen doen. Een stigmatisering, voortkomend uit het buiten de norm vallen is volgens Linnemann (1996) ook een van de oorzaken van eenzaamheid (Linnemann 1996: 35). Ook Luborsky (1994) vertelt over stigmatisering, in de sociale context waarin ook hij normen beschrijft: 'For example, individuals who are unemployed, disabled, or childless may be stigmatized and share a sense of not being a complete person' (Luborsky 1994: 240). Het erbij horen, volgens de gemeenschapsnormen, en het daarmee hebben van een gevoel van persoonlijkheid, lijkt dus een noodzakelijkheid te zijn voor ouderen. Naar beide kanten die geldende normen met zich meebrengen ben ik dan ook benieuwd. Ik zeg 'beide kanten', omdat het er sterk op lijkt dat mensen 'erbij horen' of 'er niet bij horen'. Ook Luborsky (1994) zegt hierover: 'Among the choices are either to increase the visibility of being different or to abstain from interaction and become a non-person' (Luborsky 1994: 246). Ik wil me daarom focussen op ouderen die 'erbij horen', en hoe dit wordt geconstrueerd in het specifieke veld. Dat wil ik vervolgens verklaren, ook aan de hand van Sennett (2012) zijn bedenkingen over gezamenlijkheid. Daarnaast wil ik bekijken wat het betekent wanneer ouderen niet mee blijken te kunnen doen aan bepaalde normen. Deze beide aspecten van de geldende normen kunnen iets zeggen over een maatschappelijke invloed op het enerzijds scheppen van een individuele eenzaamheid en anderzijds gevoelens van verbinding.

• 3 Erbij horen in Arequipa

Allereerst wil ik omschrijven wat het betekent om mee te doen aan gezamenlijke normen in Arequipa, en waar deze mee te maken hebben. Dit kan inzicht geven in de rol van ouderen en daarmee het bestaan van een gevoel van verbinding. Om te beginnen, geef ik een algemeen beeld van een dagelijkse omgang en sfeer, daarna zal ik een 'persoonlijkheid' omschrijven. Een persoonlijkheid heeft namelijk invloed op hoe men zijn tijd indeelt, en kan als gevolg hebben of en in welke mate er zorg aan elkaar wordt verleend. Hierna zal ik het gevolg van deze persoonlijkheid op de rol van ouderen omschrijven. Een circulatie van zorgzaamheid binnen familiebanden staat hierbij dan centraal. Ten slotte zal ik een aantal verklaringen formuleren van deze algehele normaliteit van gezamenlijkheid.

Interessant is dat de gezamenlijke normen in Arequipa grotendeels tegelijkertijd bestaan uit het hebben of juist creëren van 'gezamenlijkheid'. In de gemeenschap is naar voren gekomen dat het meedoen aan deze gezamenlijkheid maakt dat je erbij kan horen, binnen families, maar ook daarbuiten onderling, althans wanneer men een identiteit heeft die deelneemt aan een familie. Men kan daaraan 'meedoen', en toevallig houdt deze gezamenlijke norm 'gezamenlijkheid' zelf in. Dit betekent enerzijds dat het hieraan meedoen kan maken dat men zich verbonden voelt, vanwege het vallen binnen bepaalde normen. Tegelijkertijd brengt dit met zich mee dat de inhoud van deze norm zelf maakt dat mensen naar elkaar toe trekken, wat de kans op intieme relaties vergroot. Gezamenlijkheid in Arequipa betekent hiermee het bestaan van twee sterke krachten die maken dat ouderen een gevoel van verbinding zouden kunnen ervaren. Ik zal ten eerste omschrijven hoe ik deze gezamenlijkheid heb ervaren om een beeld te geven van hoe men over het algemeen met elkaar omgaat. De volgende anekdote weergeeft een voorbeeld van hoe de ervaring van gezamenlijkheid er in het dagelijks leven, op een willekeurige dag, eruit kan zien.

Gezamenlijkheid op straat

'Ik was pas een paar weken in Arequipa, toen ik op een middag terug moest naar het ziekenhuis vanaf mijn taalles in het centrum. Gedurende het regenseizoen in Arequipa, regent het een aantal maanden iedere dag vanaf een uur of 4. Als de regen heftig was zegden mensen hun afspraken in het ziekenhuis af. Ik vond dit opvallend, want ik ben het niet gewend dat je een afspraak af kan zeggen wanneer het regent, en al helemaal niet een afspraak in het ziekenhuis. Toen begreep ik ook nog niet wat het eigenlijk betekent als het regent in de stad. Nietsvermoedend liep ik terug van mijn taalles naar het 'Plaza de Armas', het hoofdplein, om daar een taxi naar huis te nemen. Ik had een aantal namen van veilige taxi's die aangesloten waren bij een betrouwbare centrale. Er schijnen namelijk overvallen te

kunnen gebeuren, wanneer men in een onbekende taxi stapt. En dat schijnt dan voor mij als ‘toerist’ nog wat gevaarlijker te zijn. Ook ik hou niet van regen dus ik wilde wel voor de regen thuis kunnen zijn. Het begon echter plotseling te stortregenen, maar ik had gelukkig een paraplu mee. Ik wachtte nog redelijk rustig op een taxi die zou stoppen, maar ik merkte dat dit met mij nog honderden anderen deden. Ook merkte ik dat de taxi’s eigenlijk voor niemand meer stopten. De straten begonnen inmiddels vol te lopen. Een man kwam op mij af en vroeg me of hij mijn paraplu met me mocht delen, hij zou hem dan vasthouden. Ik vond dit nog enigszins vreemd, maar ik was ook al meer gewend geraakt aan de toenadering en hulpvraag van vreemden, ook van mannen. We gingen samen op zoek naar taxi’s, dan maar in een zijstraat waar we misschien nog kans hadden er met een mee te mogen. De man ging heldhaftig alle stilstaande taxi’s af, in de hoop dat we mee mochten, maar we werden steeds afgewezen. Ik bleef onder de paraplu aan de straat staan wachten. Na 3 kwartier proberen gaven we het op: de taxi’s namen duidelijk geen mensen meer mee. Dit was vrij beangstigend, want ik kon niet even iemand een berichtje sturen om me op te halen, de directrice was nog niet in het ziekenhuis maar in Nederland. Daarnaast had ik ook geen internet, ook al had me dat hier overigens überhaupt niet geholpen. Ook kon ik niet naar huis lopen want dat is te lang en gevaarlijk in Arequipa in de avond. De man en ik gingen even schuilen onder de balkons van het hoofdplein. Het water stond inmiddels een halve meter hoog. Ik vraag waarom er toch niemand stopt. Hij zegt: “De auto’s en andere taxi’s rijden niet meer als het regent. We hebben geen afvoersysteem voor het water en daarom blijft dit liggen op de straat. Daardoor kunnen de auto’s de gaten in de weg niet zien en hebben ze kans dat hun auto beschadigt”. De man zegt dat het met hem wel goed komt, maar dat ik de bus maar even zal moeten proberen. Hij begint inmiddels te praten over zijn familie, zijn werk, terwijl ik in mijn hoofd behoorlijk in paniek ben. Voor hem is dit blijkbaar een iets gewonere situatie. Hij brengt me naar de bus, vraagt of ik daar genoeg geld voor heb en zwaait me gedag. De bus rijdt inderdaad, maar deze is propvol met mensen die hetzelfde idee hadden. Echter, deze bussen bestaan denk ik al tientallen jaren, zonder onderhoud, dus ik vraag me af hoe lang deze het volhoudt. Maar ja: ‘nood breekt wet’, ik moest toch wat. Het busje reed zijn gebruikelijke rondje, en ik hoopte alleen maar dat hij het zou redden tot aan het ziekenhuis. Alleen, ook buiten het centrum waren de straten volgelopen met water en het busje stond ook regelmatig een halve meter in het water. Ik had een briefje met het adres van het ziekenhuis, en dat was alles wat ik had. Het was pikdonker buiten, geen lantaarnpalen, het busje vol, de straten volgelopen met regenwater. En toen gebeurde waar ik al bang voor was: het busje hield ermee op. De chauffeur probeerde hem nog aan de praat te krijgen, maar het lukte niet meer. Ik vroeg aan de buschauffeur, redelijk in paniek omdat ik wist dat ik nu moest gaan lopen, of hij de richting wist naar het adres waar ik naartoe moest. De dames in de bus beginnen druk te overleggen, in het Spaans wat ik toen nog niet goed begreep. Ze waren blijkbaar in beraad over wie mij naar huis zou gaan brengen. 3 meisjes van mijn leeftijd pakken mijn hand en zeggen: “We brengen je naar huis”. Ik dacht verder niet na over wat handig zou zijn, dit leek me op dit moment echt de beste optie. En ook deze meisjes waren kalm, dit is voor hun iets gebruikelijker dan voor mij. “Je moet niet alleen over

straat, wij lopen met je mee”. Ook een paar zwerfhonden vergezellen ons. Het schijnt dat dit wel vaker gebeurt, als mensen zich in onveilige situaties bevinden dat honden dan ‘instinctief’ mee gaan lopen. We proberen gedurende onze wandeling nog een aantal taxi’s aan te houden, maar die rijden toch echt niet meer. We lopen 3 kwartier door de stromende regen, en komen dan aan bij het ziekenhuis. “Heel erg bedankt, super aardig”, zeg ik. “Geen probleem, succes met je studie”. Ik kom doorweekt aan in het ziekenhuis, en mensen schrikken ervan maar moeten ook lachen. “Sarita, snap je nu dat je niet door de regen moet gaan in de middag?” In de keuken maken ze een kippensoepje voor me om op te warmen. De uitspraak ‘nood breekt wet’ was hier behoorlijk van toepassing. Door extreme omstandigheden in de buitenwereld, word je kwetsbaar en afhankelijk van anderen, dat heb ik nu aan den lijve ondervonden. Deze extreme weersomstandigheden passen zo goed bij hoe ik Arequipa heb ervaren: harde, rauwe omstandigheden, en zachte mensen’.

‘Zachte mensen’ bleek ik overal tegen te gaan komen. Mensen, bekend en onbekend, kwamen op mij affectief en zorgzaam over, en zij schoten mij en ook anderen te hulp al voordat er een hulpvraag was. De voorgaande anekdote is daar een voorbeeld van: het kwam op me af. Een van mijn eerste veldwerkschrijvingen was: ‘Het valt mij op dat mensen niet zozeer bezig zijn met wie ben ‘ik’, maar meer met jou. Geïnteresseerd in interactie, zorgen voor, lachen. Ik vraag mij af of ik hier meer over te weten ga komen’. Ik ben dan ook benieuwd hoe deze zorgzaamheid er verder uit ziet.

Zorgzaamheid

“Cuidarte” is wat ik voornamelijk om me heen hoorde als ik net iemand had ontmoet, of al wat langer met diegene optrok. Dit woord is naar mijn idee kenmerkend voor hoe men onderling met elkaar omgaat in Arequipa. Het betekent “zorg voor jezelf”, en is een variant op “tot ziens”. Men zegt dit overal tegen elkaar; zelfs de onbekende verkoper op de straathoek zegt het wanneer je vertrekt. Het is een wens of boodschap voor als je weer vertrekt: “Zorg vanaf nu voor jezelf”. Dat men dit zegt bij ‘gewone’ ontmoetingen, en dan ook tegen iedereen, vertelt volgens mij iets over het bestaan van een onderlinge zorgzaamheid. Als je vertrekt, dan is de boodschap om goed voor jezelf te zorgen. Maar zodra je in aanraking komt met anderen, dan zorg je voor elkaar, was mijn volgende ontdekking. Met name wanneer er door omstandigheden ook echt zorg nodig is, maar ook wanneer dit niet per se noodzakelijk is. De zorgzaamheid die van andere mensen uit kwam was te merken in alledaagse situaties. Iemand zal in Arequipa over het algemeen niet snel alleen te komen staan, zelfs als diegene dit zelf zou willen. Dit zal ik aan de hand van de volgende omschrijvingen proberen meer duidelijk te maken.

De medewerkers, met name vrouwen, van het ziekenhuis namen mij al gauw onder hun hoede: zij wilden dat ik goed at, dat ze wisten waar ik was, waarom ik er gister niet was, dat ik een hoed op deed

tegen de felle zon en me insmeerde met zonnebrandcrème. Over het algemeen vonden zij dat ik méér moest eten; ik was wat te mager naar hun smaak. Ik werd zelfs op de weegschaal gezet om te zien hoeveel ik woog. Daaropvolgend kreeg ik subtiel de momenten daarop wat eten of snacks toegeschoven. Ik vond dit aandoenlijk en bijzonder, en tegelijkertijd voelde het alsof mensen ‘zo maar’ mijn terrein binnengingen. Dat zij zelfs ongevraagd wat over mijn lichaam te vertellen hadden. Dan kan je verstandelijk bedenken dat dit goed bedoeld is, dat betekent niet dat mijn ‘lijf’ hier meteen mee instemde, die deze sociale gebruiken totaal niet gewend was. Dan merk je plotseling hoe sterk je eigen persoon verweven is met wat je in sociaal opzicht gewend bent van anderen.

In het begin van mijn veldwerk wist ik mij regelmatig geen goede houding te geven, omdat ik het gevoel had dat ik zo zichtbaar was voor andere mensen. Ik merkte dat over iedereen in het ziekenhuis gekletst werd, en dat wanneer er iets met iemand aan de hand was, dit als een lopend vuurtje werd doorverteld. Iedereen was voor elkaar zichtbaar. Bij mijn verblijf liepen gedurende de hele dag mensen naar binnen, zonder te hebben afgesproken, gewoon om te kletsen, of om iets te vragen. Ook had ik op een dag kiespijn, en had dit terloops aan iemand verteld. Vervolgens werd ik die ochtend wakker, waarop iedereen die ik tegenkwam mij gestrest vroeg of het wel goed met me ging. Daarnaast was er blijkbaar al een tandarts op de hoogte die mijn tand zou gaan bekijken. Dit irriteerde mij en vond ik erg overdreven. Wat ik gewend ben, is dat ik eigenlijk altijd ‘voor mezelf zorg’, dat ik alleen zeggenschap heb over mezelf, en dat het niet gebruikelijk is om, te vaak en te sterk, op andere mensen te leunen. Daarom verliet ik regelmatig het ziekenhuis om naar het centrum te gaan en daar even alleen te kunnen zijn. Maar ook hier zochten, nu vreemde, mensen contact met mij. Ik kreeg aanhoudend hulp of advies aangeboden. Op een willekeurige dag in de bus werd bijvoorbeeld, wanneer het koud was, plotseling een deken over mijn benen geschoven door een onbekende oudere vrouw. Zij zei niets anders dan: “Het is koud, meisje”. ‘Alleen zijn’ zat er gewoon niet in voor mij in deze omgeving. Bij mij persoonlijk viel er in dit opzicht van omgang dan ook wat weerstand te overwinnen, of in elk geval moest ik een manier vinden om hiermee om te gaan. Dat bepaalde gewoontes zo sterk in je systeem en lichaam zitten, heb ik nu ervaren. De zorgzaamheid en gezamenlijkheid van mensen heb ik in het begin niet meteen prettig gevonden, het voelde alsof mensen over mijn persoonlijke grenzen gingen. Ik voelde me dan ook in het begin wat stijf en duidelijk ‘anders’ in mensen hun aanwezigheid. En ik ervaarde het gedrag van anderen soms als bemoeiend en beklemmend, hoe goed bedoeld het ook was. Alsof je geen zeggenschap hebt over je eigen doen en laten. Het voelde als een broeierige, naar mijn smaak soms, te drukke sociale omgeving. Dit bleek echter voor mij persoonlijk, wel deels een kwestie van gewenning te zijn. En het broeierige begon ik later levendig te vinden.

Naarmate ik langer in Arequipa was, merkte ik dat ik het prettig begon te vinden hoe mensen met mij en elkaar omgingen. Ik vond het toch ook wel fijn om zo zichtbaar te zijn, zeker omdat ik aan de

andere kant van de wereld was, en Arequipa niet altijd een veilige stad is. Het gaf me een veilig gevoel, en ik leerde dan ook op anderen te vertrouwen en op mensen te leunen. Aan de ene kant omdat zij mij graag hielpen, en aan de andere kant, omdat ik leerde het prettig te vinden om ‘verzorgd’ te worden. Ik merkte dat ik me aan dit nieuwe fenomeen van onderlinge zorgzaamheid begon over te geven. En ook denk ik dat het meespeelt dat ik het idee had dat mensen hun bezorgdheid oprecht meenden, en dat het niet slechts een oppervlakkige, sociale conformiteit was. De vraag: “Como estas?”, “hoe gaat het met je”, wordt ook overal en altijd gesteld, en daar waar dit misschien vaak meer een aardigheid is, was dit nu een vraag waar een oprecht antwoord op werd verwacht. Ik ben gewend dat dit meestal een oppervlakkige vraag is, waar een oppervlakkig antwoord op komt. Echter, als ik hier oppervlakkig op antwoordde met: “Ja, prima”, zonder emotie of toelichting, dan werd hier wat afwijzend en teleurgesteld op gereageerd. Wat ik begon te merken is dat verwacht wordt dat je het vraagt, en dat de ander hier vervolgens een eerlijk en uitgebreid antwoord op geeft. Als het goed gaat, dan vertel je waarom, en dan zijn mensen blij voor je, en vertellen zij op hun beurt hoe het met hen gaat. Maar als het antwoord “mas o menos”, “het gaat wel”, of “mal”, “slecht”, is, dan komt hier net zo goed een totaal eerlijk en uitgebreide toelichting op. Die eerlijkheid, transparantie en interesse, maar ook de tijd en aandacht die hier uitvoerig voor genomen werd, maakte dat ik de onderlinge zorgzaamheid als puur ervaarde. En daarom begon mijn eerdere idee van ‘bemoeienis en beklemming’ af te nemen, en begon ik te ervaren dat het ook prettig kon zijn om in je in deze gezamenlijkheid te bewegen, gewoon zoals je je op dat moment voelt.

Later ging ik me zelfs ook ‘bemoeien’ met anderen. Deze verwachting bestond dan ook een beetje, men vond het leuk als ik meehielp in het grotere geheel en me vooral veel liet zien. Dit ging als vanzelf, als mens wil je blijkbaar toch voldoen aan verwachtingen en dan ook ‘erbij horen’ op een bepaalde manier. Ik heb daarmee ervaren hoe een omgeving, een context, van invloed kan zijn op je gedrag en wie je bent. En daarnaast dat een persoonlijkheid veranderlijk kan zijn. In Peru stonden op een gegeven moment ook mijn ‘voelsprietten’ uit naar anderen; of er wat te praten viel, of te helpen. Het lijkt een andere staat van ‘zijn’, die meer op de ander of op elkaar is gericht. Ik begon me in te zetten voor het ziekenhuis, op de kat van de directrice te passen, helpen met een documentaire van een andere vrijwilligster, Nederlandse taalles geven aan een Peruaans meisje, straathonden proberen te redden, en uiteindelijk eenzame en arme ouderen helpen. Behulpzaamheid zit al in mijn persoonlijkheid, maar dit kwam sterker tot uiting in deze omgeving; er was op de een of andere manier ruimte voor. Dat kwam dus achteraf gezien wellicht ook door verwachtingen om mee te doen aan bepaalde normen. Ik voelde me er goed bij wat bij te kunnen dragen, ik voelde ook een sterk ‘wij-gevoel’, en dit wilde ik graag in stand houden door zelf ook mijn best te doen. Als ik een tijdje aan bepaalde personen niet vaak genoeg had gevraagd hoe het ging met hun kind of bijvoorbeeld hun ziekte, ging dat aan me knagen. Ik voelde een bepaalde verwachting in deze sociale situatie waar ik aan wilde voldoen.

Dit 'wij-gevoel', deze onderlinge zorgzaamheid die je samen in stand houdt, lijkt blijkbaar niemand uit te sluiten in deze situatie, op deze plek. Of iemand oud of jong is, man of vrouw, Peruaans of Nederlands. In de dagelijkse omgang is er weinig verschil op te merken tussen ouderen en jongeren, mensen gedragen zich over het algemeen gemeenschappelijk en op een basis van gelijkwaardigheid. Wanneer je bijdraagt aan deze gezamenlijkheid, dan zorgt dit 'systeem' ervoor dat je niet alleen komt te staan; dat je in de gaten wordt gehouden. Dit geldt dan vanzelfsprekend ook voor ouderen, omdat het 'iedereen' in de sociale context betreft en daar geen discriminatie in is.

Persoonlijkheid

Zoals auteurs stellen, en ik dit nu ook persoonlijk heb ervaren, is een uiting van een persoonlijkheid dus afhankelijk van een sociale context en daar eigenlijk niet van los te zien. Het 'zelf', de persoonlijkheid, bestaat hier naar mijn idee eigenlijk voor een groot deel uit 'gezamenlijkheid'. Ook hier is weer een dubbelzinnigheid in te ontdekken: een persoonlijkheid wordt gevormd door een collectief, en tegelijkertijd bestaat de invulling van deze persoonlijkheid dan ook nog uit gezamenlijkheid. Dat gevoel van het 'uitstaan van voelsprietten' naar een ander toe, heb ik concreter willen verkennen en verduidelijken. Van belang is hoe ik tegen een persoonlijkheid van anderen aankijk, en ook hoe ik dit zelf ervaar, omdat dit bepaalde contrasten duidelijk kan maken. Het is echter minstens zo belangrijk te weten hoe mensen eigenlijk zichzelf zien: wat hun 'zelfbeeld' is. Door hier antwoorden op te vinden kan ik namelijk mijn vermoedens van persoonlijkheid onderzoeken, door mensen dit zelf letterlijk 'in te laten vullen'. Vervolgens kan ik bekijken met welke factoren dit samenhangt, en daarmee op welke manier een persoonlijkheid een sociale context kan vormgeven en andersom.

Het is mij opgevallen dat veel informatie gehaald kan worden uit een simpele eerste kennismaking. Eigenlijk is het jezelf voorstellen bij een ontmoeting, een antwoord op de vraag: "Wie ben ik?". De antwoorden hierop geven informatie over een sociaal gevormde identiteit en persoonlijkheid. En ook geeft dit informatie over hoe men zijn tijd indeelt, en waarom. Wanneer ik kennismaakte met mensen in Arequipa, ze vroeg wie zij waren, merkte ik dat mensen het vaak over hun familie hadden. Dat maakte me nieuwsgierig. De vraag was dan: "wie ben 'jij'", maar men had het dan in hun antwoord over anderen. Dit vond ik opmerkelijk, en daarom was ik ook benieuwd naar hoe men hier over het algemeen een antwoord op zou geven, omdat ik hier dan een volledig en concreter beeld van zou kunnen krijgen.

Dit idee heb ik letterlijk duidelijk willen maken door mensen de volgende vraag te stellen: "¿Quién es usted? ¿Puede escribir algo sobre usted?" Vertaald betekent dit: "Wie bent u, kunt u mij iets over uzelf vertellen?" Juist door verder geen informatie, of een duw in een bepaalde richting te geven, hoopte ik

op een open interpretatie en spontane antwoorden. In een enquête op papier waarin ik zowel mannen als vrouwen, van alle leeftijden, dezelfde vraag heb gesteld, kwam een antwoord van 103 verschillende mensen. Deze enquête heb ik met name in het ziekenhuis uitgedeeld, en was onderdeel van een tevredenheidsonderzoek die ik hier deed. Buiten dit ziekenhuis heb ik deze vraag ook zo vaak mogelijk in informele en formele gesprekken gesteld. In de aard van de antwoorden heb ik geen verschillen ontdekt tussen de groepen jongeren en ouderen, mannen of vrouwen. Dit geeft wederom een indicatie van een bepaalde circulerende gelijkheid onder mensen.

De precieze inhoud van de antwoorden zijn voor mij minder relevant dan de thema's die er in voorkomen. De letterlijke antwoorden verschillen uiteraard tussen personen, maar de thema's bleken sterk overeen te komen tussen de verschillende respondenten. De onderwerpen hadden te maken met karakter en met iemands rol in de familie. Wat mij opviel, was dat ik geen antwoorden ben tegengekomen van mensen die omschreven wat zij 'doen', in de vorm van een beroep of uitoefening van een bepaald talent. Dan is misschien wat je doet, ook niet bepalend voor wie je bent in dit geval. En komt dan ook naar voren dat werk, of bepaalde individuele bezigheden, ontbreken in deze omschrijvingen. Wie je bent komt dan vanuit twee richtingen: van binnenuit en van de omgeving rondom. Echter, ook zelfs een omschrijving van een karakter heeft betrekking op de ander; alleen in samenzijn en vergelijking met een ander komt dit tot uiting. De nadruk die ligt op het sociale en gemeenschappelijke in de omschrijving van het 'zelf' is wat mij hier het meest is opgevallen.

Moeder en zoon in de wijk Paucarpata

Karaktertrekken hebben betrekking op hoe mensen zich gedragen ten opzichte van anderen. Mensen brachten bijvoorbeeld de volgende karaktertrekken naar voren: “Verantwoordelijk, aardig, relativerend, sociaal”. Vooral antwoorden, zoals: “Ik ben aardig” vond ik bijzonder. Antwoorden waren overwegend positief, en mensen waren ook ongeremd hierin om dit op te schrijven of uit te spreken. Bescheidenheid, wanneer men het over zichzelf heeft, en dan ook als men vertelt hoe het gaat, komt niet veel voor: een extraverte en met name positieve houding wel. Dit zelfbeeld lijkt overwegend opvallend positief te zijn, en deze vrolijkheid viel op. Een voorbeeld van een voorbijganger, die trots vertelt over zijn Peruviaans-zijn: “Peruviaanse mensen zijn aardig, open, we nodigen mensen thuis uit. We zijn aardiger en socialer dan bijvoorbeeld Spanjaarden”. Men lijkt kortom over het algemeen tevreden, positief beeld te hebben van zichzelf. Ik zal later naar voren brengen wat valkuilen zijn van deze manier van denken.

Naast omschrijvingen van karakter, kwamen overwegend antwoorden naar voren die te maken hadden met mensen hun specifieke rol in de familie. Wat ten eerste opviel, is dat men hun echtgenoot, of echtgenote niet noemden. Waar sprake is van veel gezamenlijkheid, blijkt dat niet altijd te gelden wanneer het om liefdespartners gaat. Mij werd ook indirect verteld dat een partner niet per se familie is: “Stellen scheiden in deze tijd hier snel, zo ongeveer na drie jaar, vanwege geldproblemen of andere stress. Ook gaan mensen veel vreemd. Je kan dan altijd terugvallen op je familie, dat is zo belangrijk”. Bij ‘familie’, in de zin van intieme relaties, lijkt het dus grotendeels te gaan om bloedverwanten. In ieder geval identificeert men zichzelf niet vaak met een partner. Op mijn vraag wie mensen zijn, kwamen namelijk, na het benoemen van de naam, onder andere de volgende antwoorden: “Ik ben moeder van de familie”, “ik ben vader”, “ik heb vier kinderen”, “ik zorg voor mijn neefjes”. Ik merkte hier ook een bepaalde trots op: “Ik ben moeder van twee kinderen, en ik hou van ze”. Die emotionele toevoeging ben ik in veel antwoorden tegengekomen. Het geeft een bepaalde intimiteit aan. Ook deze man benoemt in zijn antwoord op de vraag wie hij is, zijn kind: “Alleenstaande vader, ik geloof dat een verantwoordelijke vader de therapieën van zijn zoon moet bijwonen, ik ben het meest toegewijd aan de bediening van mijn zoon”. Deze man identificeert zich met zijn rol als verzorger van zijn zoon.

Het hebben van familie is duidelijk belangrijk en wordt blijkbaar zelfs op hetzelfde niveau van “wie ben ik”, genoemd. In de antwoorden viel verder op dat hier geen verschil is in de onderwerpen tussen mannen en vrouwen. Beide genders identificeren zichzelf met hun familie. Beiden benoemen familie in hun antwoorden, en laten werk onbenoemd als belangrijk zijnde. Wel was mij een bepaald soort ‘orde’ opgevallen, die verschilde tussen genders. Mannen noemden zichzelf vaker: “Padre de familia”, “Vader van de familie”, en vrouwen noemden zichzelf meestal: “Madre de dos hijos”, “moeder van (zoveel) kinderen”. Dit lijkt dus wel een bepaald ‘hoofd’, een ‘vader’ van een gehele familie, terwijl vrouwen zich vooral op de relatie met (alleen) de kinderen richten in hun antwoorden.

Opvallend is dat Lloyd-Sherlock, P. et al. (2018) over het identificeren van mannen met zorg en familie in Peru, het volgende zeggen: ‘The few men who self-identify as main carers are more likely to play an indirect, organisational role than engage directly in daily care (Lloyd-Sherlock, P. et al. 2018: 682). Wat hier mist is volgens mij het benoemen van een verschil tussen de identificatie met de familie, en de identificatie met ‘zorgen’. Hier zit namelijk wel een verschil tussen. Mannen lijken zich namelijk wel sterk te identificeren met familie, maar minder met het zorgen: hier lijken ze een beetje ‘boven’ te hangen. In de subtiele verschillen tussen de antwoorden van mannen en vrouwen, heb ik de indruk dat mannen familie net zo belangrijk vinden als vrouwen, maar dit over het algemeen op een andere manier invullen. Uitzonderingen daargelaten, zoals de alleenstaande vader die de zorg van zijn kind op zich neemt. De trots over zijn rol als zorgende vader kwam duidelijk naar voren, wel denk ik dat de directe zorgtaken over het algemeen meer op de vrouw aankomen wanneer ouders gescheiden zijn. Wanneer moeder en vader echter samen zorgen voor kinderen, dan ontstaan er bepaalde patronen. Voor vrouwen is over het algemeen het letterlijke omgaan met elkaar, en het zorgen van belang. Mannen lijken hier in de meeste situaties meer vanuit een indirecte plek naar te kijken; de familie is de trots, een drijfveer, maar in het dagelijks leven zal (nog) weinig daadwerkelijke zorg vanuit mannelijke familieleden komen. Wel zal ook de identificatie met familie onder mannen voor verbinding zorgen, het zij op een indirecte(re) manier.

Een combinatie van de onderwerpen van karaktertrekken en familie kwam het meeste voor. Zoals deze vrouw vertelde: “Ik ben een moeder, ik ben een aardig persoon, vriendelijk gezelschap, interessante gesprekspartner, een beetje lastig, maar goed”. Ik heb een poging gedaan om te onderzoeken hoe mensen over het algemeen met elkaar omgaan, en vervolgens hoe zij zichzelf zien, omdat dit naar voren brengt wat men belangrijk vindt en hoe men zijn tijd indeelt. Als ik dit als leidraad neem, dan lijkt het er op dat mensen ten eerste hun eigen gedrag tegenover anderen over het algemeen belangrijk vinden. Belangrijk is dan dat dit sociaal en aardig is. Daarnaast is familie belangrijk. Het ligt daarmee voor de hand dat mensen het liefste tijd doorbrengen met anderen op een prettige manier, en dan met name familie. Deze gegevens kunnen van invloed zijn op de rol van ouderen. Oudere mensen kunnen meedoen aan zorgzaamheid en gezamenlijkheid, en zijn in veel gevallen onderdeel van een familie. Daarnaast is het voor hen gunstig dat men familie belangrijk vindt. Ik zal nu verder ingaan op hoe zorgzaamheid eruit ziet binnen families.

• 4 Gezamenlijkheid binnen families

‘La familia’

‘La familia’, de term voor ‘de familie’, in Arequipa, Peru, omvat meer dan alleen de gezinsleden, heb ik gemerkt. Het is ook een term om aan te geven dat je erbij hoort, dat men om je geeft. Onderlinge zorgzaamheid en gezamenlijkheid en het gegeven van familie hangen dan ook sterk samen. Ik liep bijvoorbeeld een tijdje de spreekuren mee van een tandarts, om foto’s te maken voor de promotie van het ziekenhuis. Ik complimenteerde hem dat hij zo aardig en leuk is voor de kinderen. Toen zei hij hierover: “Ja, mijn patiënten zijn niet mijn patiënten, maar mijn familie”. ‘Familie’ lijkt dus ook te worden benoemd om affectieve gevoelens aan te geven. Het ‘bij een familie horen’, geldt niet alleen voor de familie zelf, maar ook als je op een manier nauw verbonden bent met iemand in het dagelijks leven. Dit kan ook de omgang met mij verklaren, door de mensen die mij omringden. Misschien behandelen mensen die veel met elkaar van doen hebben, elkaar daarom onderling als familie.

Ouderen omringd door familie

Zorgzame banden bestaan echter nog meer tussen bloedverwanten. Binnenin deze onderlinge zorgzaamheid, is er ruimte voor ouderen om hier een rol in te spelen. Door deze omgang, zal men niet gauw alleen komen te staan. En dit gegeven van gezamenlijkheid strekt zich uit, of is zelfs sterker, binnenin families. Ouderen blijken hier een duidelijke sociale rol in te nemen.

Het belang van familie werd mij al duidelijk bij mijn aankomst in Lima in Peru, ik werd onthaald met de volgende boodschap in het hotel: “Dit is een familiehuis, maak je geen zorgen. Dit is mijn broer, grootmoeder. Je bent hier veilig”. Ik werd direct omarmd en verwelkomd, ook vervolgens in het ziekenhuis. Wel was er onbegrip dat ik zo alleen was gekomen, zonder mijn familie: “Jij bent hier helemaal alleen? Waar zijn je ouders, broers, neefjes en nichtjes? Allemaal in Nederland? Wat triest!” Gebruikelijk is het niet in Peru om als vrouw alleen op reis te gaan. Ook werd mij later de vraag gesteld: “Sarah, waarom woon jij in Den Haag, als je ouders aan de andere kant van het land wonen?” Ik woon daar vanwege mijn studie, leg ik uit. Dat werd niet helemaal begrepen, dat zou hier volgens een respondent anders gaan. Mij wordt verteld: “Ik ben zelf van Chili naar Peru verhuisd omdat ik hier ging studeren en later ging ik hier trouwen. Toen is mijn hele familie van Chili naar Arequipa met mij mee verhuisd”. Ook hier wordt mij duidelijk dat de familie op de eerste plek staat bij veel mensen.

Ik introduceerde mijn onderzoek, om te beginnen in het ziekenhuis, over het hoe en waarom met

name, omdat men niet meteen begrijpt dat ik onderzoek kom doen naar een ouderengroep. Ik leg uit dat er best veel eenzaamheid bestaat onder ouderen in Nederland, en dat dit de motivatie is voor mijn onderzoek. Hier wordt met onbegrip op gereageerd, en mensen vinden dat “afschuwelijk”. Dan vertel ik dat ik vermoed dat hier in Arequipa, in Peru, minder eenzaamheid bestaat onder ouderen. En de reactie hierop was: “Nee, ouderen zijn hier niet eenzaam”. “Ouderen wonen niet alleen, zij wonen in huis bij familie of heel dichtbij, en wonen ook niet in een verzorgingshuis”.

Het komt in Arequipa, Peru, vrijwel niet voor dat een oudere alleen woont, althans wanneer deze oudere familie heeft. Mensen hebben op die manier dagelijks contact, en met gezinnen van gemiddeld zes mensen, kan er ook contact zijn met meerdere personen. Gezien in sterke mate kwalitatieve relaties met vooral familieleden een gevoel van verbinding scheppen, zal in deze gevallen weinig sprake zijn van eenzaamheid. Daarnaast blijkt dat ‘zorg’ een circulerend verschijnsel is binnenin families, waar ouderen aan meedoen.

Ik vraag vervolgens hoe dat dan precies gaat, binnen families, dat ouderen eigenlijk nooit alleen komen te wonen. Mij wordt verteld: “Nou, families blijven gewoon samenwonen, er is niemand die zegt: ga weg op je achttiende. Ouders houden hun kinderen graag thuis”. Dus je gaat eigenlijk niet uit huis als je volwassen bent. “Nee”. En dan, als je verkering krijgt of als je gaat trouwen? “Dan blijf je thuis wonen, bij de ouders van de vrouw of de ouders van de man”. Maar, als je dan kinderen krijgt? “Ook dan”. Ik vraag, aan een meisje van eind twintig waarmee ik in gesprek ben, of ze dan niet graag op haar zelf zou willen wonen. Dan zegt ze: “Wij hebben geen ervaring met alleen zijn, ik weet niet hoe dat is”. Dit was een constatering waarvan ik niet eerder op de hoogte was, en wat veel duidelijk maakt: veel mensen wonen met een gehele familie samen, gedurende hun hele leven. Oudere mensen zijn fysiek gezien vrijwel nooit alleen, omdat zij hun hele leven omringd zijn door familie. ‘Alleen wonen’ lijkt hier eigenlijk voor niemand een keuze te zijn.

Ritueel rondom de dood

Niet alleen gedurende dit leven, maar ook ‘na’ het leven, blijken ouderen nog letterlijk omringd te zijn met familieleden. Het is mij duidelijk geworden dat een gegeven van persoonlijkheid in Arequipa sterk samenhangt met familie. In het omschrijven van wie ‘jij’ bent, komt vaak een verklaring die betrekking heeft op anderen, en dan met name op familieleden. Dit belang van de familie, en de gezamenlijkheid die hiervan uitgaat wordt overal in het dagelijks leven duidelijk. Het is groots en belangrijk, en dat is dan ook vaak zichtbaar. Ik ben op zoek naar manieren om dit belang zichtbaar te maken. En dat wordt onder andere duidelijk wanneer ik een begraafplaats in Arequipa bezoek.

Op een middag, in het begin van mijn veldwerkonderzoek, ben ik in de wijk Paucarpata gaan wandelen. Vanaf een afstandje zag ik een grote begraafplaats, die opviel vanwege de omvang van de plek en de veelheid aan bloemen en beelden. Ik ben daarom uit nieuwsgierigheid binnen gaan kijken. Ik kom groepjes mensen tegen, geen mensen die hier alleen rondlopen, zoals ik. Zij bezoeken de graven, en zijn ook aan het bidden. Ik kreeg vreemde, afstandelijke blikken toegeworpen: of dit kwam doordat ik alleen was, of omdat dit misschien in Arequipa echte privéplekken zijn, dat weet ik niet. Duidelijk is wel dat anderen hier normaliter in stilte, met een groepje naartoe gaan. De familie blijft, ook al staat het zo zichtbaar op de voorgrond, tegelijkertijd een ongrijpbare en privé aangelegenheid waar ik soms geen vat op krijg. Er zijn een aantal fysieke zaken te omschrijven die opvielen op deze begraafplaats. Begraafplaatsen zoals ik ze ken, zijn opgebouwd uit een hoeveelheid individuele graven. Met de naam van deze persoon op de grafsteen, de geboorte- en sterfdatum, en wellicht nog een tekst of een afbeelding. Het is een soort eerbetoon aan 'het individu'. Echter, hier in Arequipa was de begraafplaats anders ingericht. Ik vond hier vrijwel geen individuele graven, het waren daarentegen allen grote graven, waarin plek was voor meerdere personen. Het bleken familiegraven te zijn, vaak met een 'gebouwtje', waarin alle familieleden konden worden bijgelegd. Deze gebouwen stonden op de voorgrond op dit kerkhof, en de individuele graven waren een uitzondering. Ook op deze gebouwen werd de rol in de familie letterlijk benoemd. Er stond ook een naam, geboorte- en sterfdatum, maar daarnaast werd bijvoorbeeld benoemd: "Madre de familia", "Moeder van de familie".

Deze begraafplaats is typerend voor het belang van familie in Arequipa. En ook hoe de identiteit van een persoon niet uit alleen zijn 'individuele zelf' bestaat, maar sterk samenhangt met familieleden. Het is typerend voor de gezamenlijkheid en gelijkheid tussen familieleden. Ook is het kenmerkend voor hoe ik de gezamenlijkheid en het belang van familie in het dagelijks heb ervaren: het bestaat in elke situatie, op iedere plek in Arequipa. Ook al wordt mij niet altijd alles uitgelegd, de zichtbaarheid van families is sterk aanwezig. Daarom is het niet verwonderlijk hetzelfde tegen te komen op een begraafplaats. Zelfs wanneer mensen zijn overleden, lijkt een sociale rol van mensen te blijven bestaan. Het sluit daarmee aan op, wat ik zal uitleggen als cycli die bestaan binnenin families gedurende hun leven. Ook de dood hoort bij een bepaalde levenscyclus. Na de dood blijft een sterke verbintenis bestaan binnen families en blijven zij 'samen'. Daarmee blijft een 'rol' hierna van gelijke waarde, en niemand krijgt dan ook een speciale eigen plek op het kerkhof.

Circulaties binnen de familie

Circulaties van met name zorg, komt voor tussen alle gezinsleden. Ouders zorgen voor hun kinderen, en dat gaat nog lang door nadat zij volwassen zijn geworden. Daarna zorgen deze ouders ook weer voor de kleinkinderen van hun kinderen. Op een gegeven moment draait dit gegeven zich om: dan wordt er voor ouderen gezorgd, door de kinderen en kleinkinderen. Het is op die manier een soort

levenscyclus: jij hebt voor mij gezorgd, en nu zorg ik voor jou. Iemand heeft het ook over veranderende rolpatronen, wanneer het gaat om ouder worden: “De rol verandert, het draait om”. Ook als er meerdere kinderen zijn, die soms bij de familie van hun partner wonen, dan verdeelt men de ‘zorgarbeid’ tussen de kinderen onderling.

Inmiddels weet ik dat verzorgingshuizen voor het grote deel van de mensen niet te betalen zijn. En daarnaast zegt men dat deze huizen vies zijn, en dat mensen hier slecht te eten krijgen. Ik stel de vraag of de situatie van ouderen anders zou zijn geweest als verzorgingshuizen betaalbaarder en beter zouden zijn; of er dan meer mensen naar verzorgingshuizen zouden gaan. Daarop wordt geantwoord: “Nee, dat is dan niet alleen vanwege het geld, maar uit principe, waarden. Mensen zijn traditioneel, ze zorgen liever zelf voor hun ouders. Peruanen zijn affectief”. Naar mijn idee zullen kinderen hun ouderen vrijwel altijd opvangen wanneer ze dit nodig hebben. Ik vraag me wel nog steeds af hoe het zou zijn geweest, als verzorgingshuizen of een andere manier van zorgen buiten de familie om, een betere status zou hebben. En daarnaast vraag ik mij af, hoe ouderen hier zelf over zouden denken, wanneer ze een keuze zouden hebben. Vincent (2016) heeft onderzoek gedaan in Peru naar de rol van ouderen en zegt hierover: ‘Specifically, while all seniors can expect their children to care for them when they become infirm, wealthier seniors can choose where they live and can influence development choices in their communities of origin’ (Vincent 2016: 381). Naar mijn idee maakt een economische positie wel degelijk uit, maar zijn de principes en waarden ook achtergronden. En wellicht hangt deze positie wel samen met deze waarden, want zonder deze noodzaak zouden deze misschien niet naar voren komen.

Er is natuurlijk geen letterlijke verplichting om voor elkaar te zorgen, en ik ben benieuwd wat volgens de mensen een motivatie is om dit te doen. Met name ben ik benieuwd, waarom mensen zorgen voor hun ouderen. Ik krijg hier simpelweg het antwoord op: “Por que es correcto”, “omdat is dat het juiste is”. Het is een vanzelfsprekendheid, het is normaal. Leinaweaver (2010) benoemt het zorgen voor ouderen ook als een soort ‘morele verplichting’: ‘Social pressures and practices require responsible adult children to ensure that their parents are accompanied’ (Leinaweaver 2010: 78). Deze druk zorgt er waarschijnlijk voor dat de circulaties van zorg in stand worden gehouden. Die sociale druk houdt dan in: ‘Grown children have a responsibility to care for aging parents; an empty care slot is a social and filial failure’ (Leinaweaver 2010: 78). Dit geeft wederom aan, dat wat ‘normaal’ is in een groter sociaal geheel, een persoonlijkheid vormgeeft. En als je dan niet aan een dergelijke normaliteit voldoet, dan lijkt je sociaal gezien te falen.

De correctheid en vanzelfsprekendheid van het zorgen voor je oudere ouders komt naar voren in een uitspraak van een jongen van eind twintig. Deze jongen werkt al jaren in het ziekenhuis, en is een pleegkind van de directrice van het ziekenhuis. Zijn eigen familie kon na een tijd niet meer (goed)

voor hem zorgen; er waren veel problemen thuis en zijn broertje had kanker. Hij is echter stellig in zijn denken, als het over zijn familie gaat. Daarom zie ik het ook wel voor me dat hij (alsnog) in de toekomst de zorg van zijn ouders op zich neemt: “Ik denk het volgende, er zijn veel ouders die hun levensinspanningen aan hun kinderen geven, en een kind moet overeenkomen met deze inspanningen. Een kind moet voor zijn ouders zorgen naarmate ze ouder worden. Zorg voor ze, serveer ze, begrijp ze, met dezelfde vriendelijkheid als wanneer zij voor ons zorgden toen wij baby’s waren”. Een besef van wat ouders je geschonken hebben, lijkt een motivatie te zijn voor het geven van zorg. Deze affectieve en praktische zorg ‘circuleert’ dan dus als het ware. Er wordt voor je gezorgd als je een baby bent, en jij zorgt op jouw beurt voor je ouders als deze ouder worden. Dit is dan een reciprociteit van zorg tussen familieleden van verschillende generaties. Leinaweaver (2010) zegt over reciprociteit in Peru: ‘Cross culturally, the important responsibility of caring for elderly relatives has been ascribed to a highly delayed reciprocity felt to exist between parents and children’ (Leinaweaver 2010: 77).

Ook is er buiten deze zorg die van kinderen uitgaat naar de ouderen, nog een andere circulatie binnenin de familie te herkennen. Ouderen zorgen namelijk ook nog voor hun kleinkinderen, en nemen op die manier een sociale rol in, namelijk: die van het grootouderschap. Als ouders aan het werk zijn, nemen grootouders de zorg voor de (kleine) kinderen op zich. Zij nemen dan ook taken op zich als koken en het huishouden doen. Het zorgen voor anderen is niet afgelopen wanneer men ouder wordt, en ook hier spelen bepaalde verwachtingen een rol.

Naast de zorgzaamheid tussen familieleden onderling, bestaat er ook een circulatie van ‘werk’. Volgens een respondent geeft het een bepaalde trots om bij je grote familie te wonen, en daar iets aan te kunnen bijdragen. Hij zegt: “Als mensen geld verdienen in het gezin, dan is het geval: geef het aan je moeder”. Ook geld is iets dat niet voor jezelf wordt gehouden, maar wat gezamenlijk wordt. Ouderen helpen ook mee aan deze ‘financiële cyclus’. Gezien een respondent zegt: “Zeventig procent van de mensen in Arequipa werkt informeel”, is er maar weinig sprake van een opgebouwd pensioen. Dit betekent ook dat mensen niet verzekerd zijn. Officieel mag men niet meer werken in Peru na zijn vijftenzestigste, maar het komt vaak voor dat mensen nog wel werken, omdat ze daar eigenlijk toe gedwongen zijn. “Veel mensen werken hun hele leven, vanaf hun vijftiende”, wordt gezegd. Ik ontmoet inderdaad een meneer van 82 in het ziekenhuis, die nog in de mijnen werkt. Op deze manier blijven mensen tot hoge leeftijd ook op financieel vlak bijdragen aan de familie. Ook zijn er veel vrouwen te zien die nog op hoge leeftijd werken, die bijvoorbeeld bepaalde zaken verkopen. Werk is echter belangrijk vanwege de inkomsten, en niet vanwege de inhoud van het werk. De familie zal, als er een afweging moet worden gemaakt, belangrijker zijn dan werk. Dit wordt duidelijk als ik vertel dat families in Nederland niet vaak met elkaar samenwonen. Ik zeg dat dit met werk te maken kan hebben, wat soms ergens anders is dan waar de familie woont. Dan wordt daarop gereageerd: “Werk is dus blijkbaar heel belangrijk voor jullie in Nederland? Dat is de reden dat mensen niet langsgaan bij hun

familie?” Ik maak hieruit op dat werk ‘niet-belangrijk’ is in verhouding tot de familie. ‘Werken’ lijkt een andere betekenis te hebben hier in Peru, en zal als het erop aankomt, niet boven het belang van de familie komen te staan.

Ouderen participeren actief binnenin een familie. Er wordt voor ze gezorgd, door kinderen en kleinkinderen, maar ook de ouderen hebben hun zorg rol. Daarnaast dragen zij bij aan de inkomsten van een familie. Het lijkt er dan op dat dit een basis vormt in het kunnen aangaan van kwalitatieve relaties, omdat men intensief met elkaar omgaat. Duidelijk is, dat ouderen binnenin deze groep mensen ‘erbij horen’: zij zijn een essentieel onderdeel van de cycli binnenin families. Ik kan inmiddels concluderen dat eenzaamheid niet veel zal bestaan onder ouderen die binnen de gezamenlijkheid van familiebanden leven. Enerzijds, omdat hen dit in gemeenschappelijke situaties de kans geeft om mee te doen; ook door de persoonlijkheid van anderen die deze situaties scheppen. Anderzijds, omdat ouderen een actieve rol kunnen spelen binnenin familiebanden.

Een familie in een buitenwijk van Arequipa

Katholicisme

Ik ben op zoek naar verklaringen voor een bepaalde ‘persoonlijkheid’, die gericht lijkt te zijn op de omgang met anderen, en op de familie. Het is denk ik moeilijk in te schatten in hoeverre een religie precies van invloed is op iemands gedrag. Alleen al omdat dit zo gewoon is in iemands leven dat diegene wellicht zelf niet eens bewust is van de precieze invloed hiervan. En bovendien dat misschien bepaalde eigenschappen van mensen daar eigenlijk helemaal niet uit voortkomen. Volgens CIA Factbook (2017) is 74,6% van de mensen in Peru christelijk (CIA Factbook 2017). Dat het christelijke geloof een bepaalde impact moet hebben, is in elk geval duidelijk. Er staat in Arequipa op vrijwel iedere straathoek in de stad een katholieke kerk, en er worden openbare preken gehouden op het Plaza de Armas. Ook praten mensen opvallend vaak over hun geloof. Bovendien heeft iedereen van de 103 mensen die hebben meegedaan aan in mijn enquête, aangegeven katholiek te zijn. Het lijkt er dus op dat, in elk geval in Arequipa in Peru, vrijwel alle mensen katholiek zijn. En daarmee zal deze religie, en de normen die dit uitdraagt van invloed zijn op hoe mensen met elkaar en hun familie omgaan. Ik zoek hierin deels een verklaring voor de zorgzaamheid en gezamenlijkheid.

Gezamenlijke vieringen

Het katholieke geloof is in veel gevallen een aanleiding om met elkaar samen te komen. Tijdens de grote christelijke feesten vinden de mensen elkaar op de pleinen, in de kerken, en komen vervolgens s’ avonds samen met familie. Mensen lijken nog sterker betrokken te zijn met elkaar tijdens dit soort vieringen. Iedereen heeft het erover, en attendeert elkaar erop. Daarnaast zijn de feesten langdurig, waardoor mensen voor een lange tijd bezig zijn met elkaar. Overigens zijn Moederdag, Valentijnsdag, Vrouwendag, en vrijwel alle mogelijke feestdagen een reden om met elkaar samen te komen. Men steekt vuurwerk af bij een gelegenheid, zoals de geboorte van een kind of een verjaardag, en dat zie ik inderdaad een paar keer per week gebeuren. Het lijkt wel of iedere kans om iets te vieren wordt aangegrepen, en een reden is om samen te komen. Ook ik werd uitgenodigd voor babyshowers, verjaardagen en ik kreeg een roos met vrouwendag. Dit versterkte naar mijn idee het ‘wij-gevoel’, ook ik kreeg zo zelf nog meer het gevoel erbij te horen.

Duidelijk naar voren kwamen de christelijke vieringen. Tijdens mijn verblijf in Arequipa was het Pasen. Ik dacht dat dit één of hoogstens twee dagen gevierd werd, maar dit bleek de gehele week te duren. Men ging niet aan het werk, winkels gingen dicht en zelfs het ziekenhuis werd gesloten. Ik wilde een biertje bestellen aan het begin van deze week, maar dit mochten ze niet schenken. Zonder dat de persoon achter de bar iets wist van mijn achtergrond zei hij: “Tja, we hebben hier nou eenmaal een andere cultuur”. ‘Is religie dan cultuur?’, vraag ik me af. De Paasweek duurde van ‘Palmzondag’ tot ‘Stille Zaterdag’, en dit werd uitgebreid gevierd. Op straat in het centrum werden optochten

gehouden waarbij tien mannen met een groot beeld van ‘Maria’ en kaarsen daarom heen rondliepen, met een grote groep mensen achter zich aan. Onder hen waren veel oudere mensen. Het Mariabeeld en de versieringen daar omheen waren uitbundig, versierd met goud en bloemen. Ook had ik nog niet eerder zoveel mensen gezien in de stad. Het is traditie om gedurende de tweede helft van deze week iedere avond samen te komen met de familie, en dan uitgebreid te gaan eten. Ook is het traditie om dan vijf verschillende soorten vlees te eten, en er wordt grootser uitgepakt dan gebruikelijk. Men komt tijdens deze feesten zowel publiekelijk samen, alsook privé met de familie.

Sennett (2012) schrijft veel over gezamenlijkheid in het algemeen, maar het is met name interessant hoe uitvoerig hij het belang van rituelen beschrijft. Rituelen hebben een functie in het samenwerken, volgens Sennett (2012): ‘Ritual makes expressive cooperation work – and this is a large point As will appear, ritual enables expressive cooperation in religion, in the workplace, in politics and in community life’ (Sennett 2012: 17). Rituelen houden eigenlijk een gemeenschap draaiende, en dit kan misschien ook een sterke verbinding verklaren. Het is weliswaar iets gemeenschappelijks, het individu maakt het zich eigen, Sennett (2012): ‘Anthropologists now emphasize this adaptive process; rather than static, ritual is continually evolving from within’ (Sennett 2012: 88). Het niet-statische karakter van rituelen komt ook hier in Arequipa naar voren: ondanks een al eeuwenoude christelijke traditie, Valentijnsdag en Dag van de Vrouw zijn hier betrekkelijk nieuwe fenomenen. ‘Traditie en rituelen’ lijken statische, naar de geschiedenis gerefereerde begrippen te zijn, maar hebben naar mijn idee meer betrekking op het samenwerken in de tegenwoordige tijd en het doel daarvan. De vorm of uiting van dat ritueel is dan minder van belang. Wat dan vaak verbinding heeft met de geschiedenis, zoals rondom deze nieuwe feestdagen, is dan vooral de ‘traditie’ van het gemeenschappelijke vieren.

Roeping

Het katholieke geloof heeft een sterke invloed op gezamenlijke tradities onderling, en is daarmee misschien ook van invloed op hoe mensen die gezamenlijkheid vertalen naar het alledaagse leven. Het gemeenschappelijke vieren, komt het meest tot uiting wanneer het gaat om christelijke feestdagen. Ik denk dat de gewoontes die men heeft, en dan met name het vele samenkomen tijdens christelijke vieringen, van invloed kan zijn op alledaags gedrag. Naar mijn idee bestaat gedrag namelijk uit een hele reeks van gewoonten. Dan wordt het wellicht normaler om ook in het dagelijks leven meer gezamenlijkheid te creëren. En heeft men misschien ook meer behoefte aan andere feesten buiten deze christelijke vieringen om.

Ik benoemde eerder het gevoel van ‘uitstaan van voelsprietten’ naar anderen toe. Dit is wat volgens Sennett (2012) ook het katholieke geloof uitdraagt. Sennett (2012): “Judaism, Islam and Catholicism all provide life-designs external to the self; Protestantism of Luther’s sort provides less of a design and

stresses more the self' (Sennett 2012: 261). Het katholicisme is naar buiten gericht, naar anderen, in plaats van naar het 'zelf'. Het christendom is gericht op het zorgen voor de ander, zonder daar direct iets voor terug te verwachten. Sennett (2012): "In Christian theology, the Latin word *caritas* means the free gift of concern for other people; it is opposed to strategic sociability, the cunning, calculated arts of getting along well with other people in order to gain something for oneself" (Sennett 2012: 263-264). Deze christelijke feesten dragen naastenliefde uit. Zowel in het daadwerkelijk samenkomen met geliefden, als ook in het nadenken over gezamenlijkheid en zorgen voor anderen. De gewoonte van het zorgen voor elkaar kan hier naar mijn idee dan ook uit voortkomen. Door zowel het samenkomen zelf, als door de boodschap die wordt uitgedragen.

Achterliggende 'beweegredenen' van inzet en samenwerking kan ook wel een 'roeping' genoemd worden (Sennett 2012: 261). Een 'vocation of community', de 'roeping van gemeenschap' houdt volgens Sennett (2012) in: "(...) Put aside the romantic overtones of fulfilling one's destiny in a vocation; the issue then becomes how one might develop a sense of inner purpose by communal cooperation" (Sennett 2012: 263). Shilling, C. & Mellor, P.A. (1998) benoemen het begrip van 'collective effervescence': 'Durkheim's account of collective effervescence is valuable as it captures the idea of social 'force' at its birth; when embodied humans feel themselves and are transformed through an emotional structuring of their sensory and sensual being' (Shilling, C. & Mellor, P.A. 1998: 196). Het collectief, of zoals Sennett (2012) zei, de 'roeping van gemeenschap', structureert het mentale en het fysieke van mensen. De sterke kracht die uitgaat van dit collectief, maakt dat mensen zich binden aan de gedeelde idealen van de groep (Shilling, C. & Mellor, P.A. 1998: 196). Linnemann (1996) benoemt 'cultuurfilosofische' oorzaken van eenzaamheid. Hij zegt: 'Koigen (1902) benoemt cultuurfilosofische oorzaken van eenzaamheid. Deze zijn er voor verantwoordelijk dat er normen ontstaan, die mensen belemmeren om goed met elkaar om te gaan. Een van die normen is het al eerder genoemde streven naar individualisering, dat bijdraagt aan de vervreemding van de gemeenschap (Brinkmann 1952)' (Linnemann 1996: 36). Het verbinden met het collectief, onder andere door het bestaan van een roeping, lijkt noodzakelijk te zijn om goed met elkaar om te gaan.

Het samenwerken wordt een innerlijk doel, maar toch is deze roeping volgens Sennett (2012) met name cultureel 'geprogrammeerd'. Sennett (2012): "The medieval Catholic imagined a religious vocation as the monk's decision to withdraw from the world; for others, remaining engaged in society, choice didn't enter the picture in the same way; faith was naturalized behaviour, taken for granted, beelike, though programmed culturally rather than genetically" (Sennett 2012: 261). Een 'roeping' is dus iets wat van bovenaf wordt aangereikt, maar wat mensen vervolgens verinnerlijken en verwezenlijken.

Plezier van samenwerken

Behalve dan dat deze roeping wordt uitgedragen vanuit de kerk, zal er ook een dieperliggende en persoonlijke reden zijn waarom mensen zich hiernaar gedragen. Anders zou het denk ik niet kunnen blijven bestaan. Ik denk dat het bestaan van een roeping, en daarmee het samenwerken, mensen plezier geeft: mensen lijken graag voor elkaar te zorgen. Sennett (2012) zegt ook dat samenwerken zelf en het zorgen voor elkaar een doel op zich is, en dat dit mensen plezier kan geven. Sennett (2012): ‘(...) Commitment to others can and should solve inner psychological problems. (...) a community based on shared identity in which cooperation becomes an end in itself’ (Sennett 2012: 266). Sennett (2012) benoemt ‘moraal’ in één adem met ‘well-being’, het samenwerken met anderen geeft een gevoel van welzijn (Sennett 2012: 254). De ervaring van samenwerken is soms zelfs gebruikt als therapie voor mensen die depressief zijn, volgens Sennett (2012): “Cooperative activity is sometimes recommended as a therapy for the clinically depressed. The complexity of cooperative experience is itself demeaned when used as therapy in this way” (Sennett 2012: 254). Het ergens aan meewerken, en ergens ‘bij horen’, maakt dat mensen zich goed voelen. Ik denk daarom dat het katholicisme voor een gedeelte een aanleiding kan zijn om gezamenlijkheid en zorgzaamheid tussen mensen te creëren, binnen en buiten de familie, en dat ook mensen vanwege het goede gevoel dat dit hiermee gepaard gaat, hier vervolgens een gewoonte van maken.

Reciprociteit van zorgzaamheid

In het geval van (klein)kinderen en grootouders, is er een bepaalde ‘reciprociteit’ te herkennen: er wordt over en weer iets uitgewisseld. Maar ook buiten de familie om zijn er bepaalde verwachtingen over en weer. Sennett (2012) beschrijft verschillende manieren van samenwerken, en typeert reciprociteit als zijnde ‘win-win-uitwisselingen’ (Sennett 2012: 94). Reciprociteit ligt volgens hem precies in het midden, in de balans, van menselijke uitwisselingen. Hij benoemt hier uitwisselingen die variëren van altruïsme, het ontbreken van eigenbelang en eigenlijk ‘zelfopoffering’ (Sennett 2012: 264), tot de ‘winner-takes-all relations’, relaties die het eigenbelang juist voorop stellen (Sennett 2012: 94). De ‘uitwisselingen’ binnen families zou ik onder de uitwisseling ‘reciprociteit’ laten vallen, omdat men vaak aangeeft: “Ik ben vroeger door jou verzorgd, en dus doe ik nu hetzelfde voor jou”.

Volgens Sennett (2012) is die balans van reciprociteit deels cultureel bepaald. Sennett (2012): ‘There’s a temptation among some ethologists to think that humans are just the same. We are and we aren’t. Pattern behaviour is in our genes, but culture holds a powerful sway over the practice of win-win exchange’ (Sennett 2012: 94). De sterke kracht die uitgaat van culturele gebruiken houden deze win-win situaties in stand. Reciprociteit is eigenlijk een vorm van wederzijdse afhankelijkheid, en heeft behalve morele redenen ook praktische: de zorgzaamheid is in veel gevallen in Arequipa nodig.

De warmte die over het algemeen, en binnen families bestaat, staat in contrast met hoe van bovenaf geregeerd wordt. Maar ook heeft het met elkaar te maken. Wellicht bestaat deze warmte zelfs juist ook vanwege de 'koude' buitenwereld. Hier ontbreekt het namelijk onder andere aan een overheidsvangnet, wat in sommige gevallen extreme consequenties met zich meebrengt.

• 5 Eenzame ouderen

Ontbreken van een overkoepelend vangnet

De zorgzaamheid die over het algemeen onderling bestaat heeft ook een andere achtergrond. Zoals ik het ken, dat er altijd een gemeenschappelijk vangnet bestaat in de vorm van een overheid, bestaat dit vangnet niet in Arequipa. Een vangnet bestaat weliswaar in de vorm van familie, maar niet op een groter maatschappelijk niveau. Dit heeft consequenties voor de mensen in het algemeen, en ook zeker voor sommige ouderen. Het komt eigenlijk op de mensen zelf aan om goed voor elkaar te zorgen. Er wordt gezegd: “Mensen hebben niets aan de overheid in Peru: er is geen vangnet. De gezondheidszorg is nauwelijks te betalen voor de meeste mensen, er bestaat daarom legale, maar ook illegale gezondheidszorg. De illegale gezondheidszorg is goedkoper, maar slecht. Mensen gaan ondanks dit gegeven er toch naar toe, omdat ze toch wat moeten”. Mensen voelen zich soms in een spagaat zitten als ze wat mankeren. Ik vraag bijvoorbeeld aan een vriend in Arequipa: “Waarom ga je niet naar de dokter met die pijnlijke voet, dat gaat toch niet vanzelf weg?” Dan zegt hij: “Ja, maar dan moet ik eerst een consult betalen, dan een foto, en vervolgens moet ik misschien zelfs naar een dokter. Weet jij misschien wat ik aan die voet kan doen?” Men gaat vooral bij elkaar te rade als er iets mis is met hun gezondheid. Ook is het best gebruikelijk om geneesmiddelen uit de natuur op te zoeken, en veel mensen hebben hier dan ook kennis van. Ik had bijvoorbeeld zelf last van hoogteziekte, en ondanks dat ik in een ziekenhuis verbleef waar andere medicatie was, werden mij ‘cocabladeren’ en ‘cocathee’ aangereikt door de medewerkers van het ziekenhuis. Dit zijn bladeren van de cocoplant die blijken te helpen tegen hoogteziekte. Het is gebruikelijk om elkaar op te zoeken als er iets mis is, en samen tot oplossingen te komen. Ook ouderen zullen daarom voor steun andere mensen moeten opzoeken. De gezamenlijkheid tussen mensen kan dan ook deels praktische financiële redenen hebben, waarvan de oorzaak kan worden gezocht in de aard van de overheid waar geen zorg vanuit gaat. Als ik vraag of er misschien verbetering komt in de zorg die vanuit een overheid komt, wordt gezegd: “Cuando el infiermo se congele”, ofwel: “Wanneer de hel bevroest”. Dat gaat volgens de mensen niet gebeuren.

Gevolgen voor ouderen

Veel ouderen blijken nog te werken op hoge leeftijd, en dragen daarmee bij aan de familie. De meeste mensen ontvangen namelijk ook geen pensioen wanneer ze ouder worden. Mijn taallerares legt het uit: “Er zijn 31 miljoen inwoners in Peru, waarvan zeventien tot achttien miljoen ‘informales’ zijn, illegaal werkenden. Wanneer je informeel werkt, wat er dus een heleboel zijn, dan heb je deze voordelen niet”. Ik vraag waarom er zoveel mensen informeel werk doen. “Goede vraag, er is weinig educatie en slecht

werk, en dat beweegt zich in cirkeltjes. Er zijn niet veel formele banen te krijgen. En dit heeft dan weer invloed op de financiële situatie van ouderen, op je 61^e krijg je geen geld als je stopt met werken. Dus als je dan geen geld hebt, of je werkt niet, of je hebt geen familie, dan beland je op straat”. Een andere respondent vertelt: “Ouderen hebben ongeveer tweehonderd soles (vijfig euro) per maand te besteden. Het is een schande, ze hebben geen sociale zekerheid”. Officieel mag er niet meer gewerkt worden in Peru na je 65^e, maar toch blijkt dat veel mensen hun hele leven uit noodzakelijkheid toch werken. Er zijn dan ook veel ouderen die nog blijken te werken op hoge leeftijd, maar er zijn ook ouderen waarbij dit niet lukt.

Het gebrek aan een overheid als vangnet heeft consequenties voor ouderen die zorg nodig hebben en niet kunnen werken. Een plek om ouderen te verzorgen in de vorm van bijvoorbeeld een verzorgingshuis bestaat wel, maar deze hebben een geheel andere betekenis dan dat ik deze ken. Als ik het er met mensen over heb, dan krijg ik het gevoel dat dit nare plekken zijn en dat mensen zelfs mij ervan willen behoeden om daar naartoe te gaan. Een verzorgingshuis in Arequipa is volgens de mensen slecht, ze vinden het triest: “Ze krijgen daar niet de aandacht en liefde die ze nodig hebben, het is er vies, en krijgen slecht te eten”. Maar daarnaast, verzorgingshuizen zijn eigenlijk voor het grootste algemene deel van de mensen niet te betalen en het komt daarom dan ook zelden voor dat een oudere in de familie, die familieleden heeft, hier wordt opgevangen. Zonder dat je betaalt, kan men over het algemeen niet terecht in een verzorgingshuis. Er bestaan overigens enkele uitzonderingen, namelijk verzorgingshuizen die deels bestaan op basis van liefdadigheid, welke ik later zal bespreken. Een vangnet voor ouderen in de vorm van familie heeft dan ook naar mijn idee behalve een morele achtergrond ook een bepaalde noodzakelijkheid. Het is naar mijn idee van levensbelang om familie te hebben als je ouder wordt in Arequipa, Peru, en dan al helemaal wanneer er niet (meer) gewerkt kan worden. Maar niet alleen om financiële redenen is dit nodig, ook een maatschappelijke gezamenlijkheid, lijkt alleen te bestaan onder de groep ouderen met familie. En het blijkt ook dat ouderen die geen familie hebben, ook daadwerkelijk op straat belanden.

Ouderen zonder familie

Een manier om erachter te komen wat er precies gebeurt, en wat de achtergronden zijn van het geval van het ontbreken van een familievangnet, is door op zoek te gaan naar ouderen zonder familie. Daarmee wordt de noodzaak van familiebanden duidelijker belicht, en vind ik wellicht uitgebreidere antwoorden op mijn vragen rondom eenzaamheid. Een meneer in het ziekenhuis schetst voor mij een beeld van ‘de oudere’ zonder familie in Arequipa: “Je hebt hier ook zeker eenzame ouderen, op straat, als ze niet getrouwd zijn. Als ze getrouwd zijn en kinderen hebben dan zitten ze wel goed, maar anders kijkt niemand meer naar ze om. Ze moeten samen zijn. Er zijn niet veel eenzame ouderen, maar wanneer dit wel zo is, dan is het erg triest. Kijk maar naar de bedelaars op de Plaza de Armas, zo triest.

Een verzorgingshuis is te duur voor deze mensen. Je kan maar beter dood zijn als je oud en alleen bent". De harde kant van de bestaande 'zorgzaamheid' is dat het daadwerkelijk blijkt te gaan om een noodzaak, om fysiek te kunnen overleven. En daarmee het zorgen voor ouderen binnen de familie ook. Wanneer men hier zegt niet voor zijn oudere ouders te zorgen, dan heeft dit een betekenis met harde consequenties. Normen zijn niet per se goed of fout, ze bestaan om een reden, wat maakt dat mensen zich hiernaar vormen. Maar wat betekent het eigenlijk als men niet aan deze normen kan voldoen, als er simpelweg geen familie is om een identiteit aan te ontleen? Welke sociale identiteit bestaat er dan en kan een persoonlijkheid dan wel tot uitdrukking komen? Wat houdt dit bestaan in en hoe ziet het eruit?

De schaduwkant van hechte familiebanden

Langzaamaan begin ik ook een andere 'donkere' kant te leren kennen van de zorgzaamheid onderling en ik begin steeds vaker de ouderen op straat op te merken. Degenen die ik op de pleinen zie rondzwerven en bedelen dat zijn inderdaad bijna altijd oudere mensen. Zij slapen op straat, onder de balkons van het 'Plaza de Armas', het hoofdplein. De mensen bedelen om geld en eten. Ze zien er mager en somber uit. Mensen lopen ze voorbij, en ik in eerste instantie eigenlijk ook. Het niet meedoen valt niet op, om dezelfde reden, dat zij daardoor wat in de schaduw leven en daarom niet meedoen met gesprekken en interacties.

In het begin van dit veldwerkonderzoek heb ik zelf mijn ogen hier wat voor gesloten omdat het niet de insteek van mijn onderzoek was, terwijl die ouderen zich eigenlijk vlak voor mijn ogen bewogen. En ook omdat dit gegeven zo in schril contrast staat met de ervaring hoe mensen over het algemeen met elkaar omgaan, en hoe de mensen misschien ook met name positieve kanten hebben willen laten zien. Dit kan ook te maken hebben met dit eerder genoemde 'positieve zelfbeeld', men wil dit misschien op deze manier in stand houden. De focus in het onderzoek maakt dat je bepaalde oogkleppen krijgt, waardoor zaken minder snel gaan opvallen. En de gegroeide band met respondenten maakt het ook lastiger om kritisch te blijven observeren. Daarnaast is het denk ik menseigen om donkere kanten niet te erkennen, hoewel het juist ook iets kan duidelijk kan maken over onuitgesproken zaken. Wat dan ook weer uiteindelijk ten goede zou kunnen komen van een gemeenschap. Dan valt er namelijk over deze donkere kant van gezamenlijkheid wellicht vervolgens over te denken en te praten. De kant die besproken kan worden, die de mensen zelf niet benoemen, en die ik in eerste instantie ook uit de weg ben gegaan. Omdat deze kant oncomfortabel is, maar wel een realiteit die volledigheid en complexiteit van de situatie biedt.

Naar mijn idee is er een groot contrast tussen hoe mensen onderling over het algemeen met elkaar omgaan en de situatie van eenzame ouderen die ik moeilijk te rijmen vind met wat er wordt

uitgedragen en wat mensen mij vertellen. De mensen op straat blijken niet de aandacht en de zorg te krijgen die voor mensen met familie wel bestaat. Men praat niet over deze ouderen, terwijl ze zichtbaar aanwezig zijn. Ze horen er duidelijk niet bij, en zijn een beeld van de andere kant van de medaille van het bestaan van hechte familiebanden. Die hechtheid bestaat binnen families, en ook zelfs een bepaalde verbondenheid naar mij toe, maar ik heb het idee dat dit bij deze mensen ontbreekt en dat zij daarmee buiten normen vallen. De warmte die je ontvangt wanneer je bij een familie hoort, lijkt niet te bestaan wanneer het gaat om hulpeloze vreemdelingen. Dat is een groot contrast met de eerder beschreven ervaren 'bemoeienis'. Daar waar ik gezamenlijkheid soms als beklemmend ervaarde, lijkt dit op het tegenovergestelde: een vorm van negeren, het uit de weg gaan, van het niet erkennen van deze personen.

Ik besluit wat af te wijken van mijn oorspronkelijke onderzoeksvoorstel en meer te weten te gaan komen over deze ouderen en hun achtergronden. De arme, eenzame ouderen die niet worden opgevangen door familie, schijnen een uitzondering op de 'regel' te zijn, maar juist daarom ben ik ook benieuwd naar deze achtergronden. Zij zijn namelijk daarmee ook een uitzondering op de normen, wat iets zegt over deze normen zelf en hun uitwerking in het alledaagse bestaan. Ook wil ik proberen te verklaren waarom men het niet heeft over eenzame ouderen, waarom men dit voor mij, of wellicht ook voor zichzelf heeft toegedekt met positiviteit. In Arequipa houdt eenzaamheid verband met fysiek alleen zijn en armoede. Althans, in hoe men het zelf omschrijft: "De eenzame ouderen, dat zijn de mensen die geen familie hebben, en die daardoor vaak op straat belanden vanwege de armoede". Ik neem dan ook deze 'eenzaamheid' als verder uitgangspunt, en ben op zoek naar de ouderen die zonder familie, in armoede leven.

Klooster

Ik vraag rondom mij of er een plek is waar deze 'eenzame ouderen' worden opgevangen. Ik ontmoet iemand die erg gemotiveerd is om mij meer te vertellen over armoede in Peru, en het lijkt of het een opluchting is voor deze persoon om dit te doen. Hij heeft dan ook meerdere suggesties om deze mensen op te zoeken, en stimuleert mij, als eigenlijk de enige die ik heb ontmoet, om deze plekken op te gaan zoeken en me te verdiepen in het onderwerp. Dit is een vrolijk persoon, maar is ernstig en serieus wanneer het hierover gaat. Hij vindt het duidelijk belangrijk dat iemand naar situaties van armoede en eenzaamheid gaat kijken. De vriend vertelt mij onder andere dat er een gaarkeuken moet zijn midden in de stad Arequipa. Verder weet ik geen achtergronden, en hij brengt me dezelfde dag nog hier naartoe, om te gaan zien wat er precies gebeurt en of ik iets kan betekenen. In deze gaarkeuken blijkt een paar keer per week te worden gekookt voor oude mensen die dit om een reden nodig hebben. Ik ga samen met een Belgisch meisje die ook in het kinderziekenhuis verblijft op pad, omdat zij ook graag mee wil helpen en geïnteresseerd is. De gaarkeuken blijkt een onderdeel van een

klooster te zijn, in het centrum van Arequipa.

Uit een open nieuwsgierigheid ben ik dit klooster gaan bezoeken. De aanleiding hiervan was wel een andere dan waar ik voor kwam. Ik was namelijk in eerste instantie op zoek naar een ‘samenkomstplek’ voor ouderen, maar dit blijkt hier niet gebruikelijk te zijn. Oudere mensen hebben over het algemeen met name gezelschap van hun familie. De enigen die ‘samenkomen’, dat zijn juist de mensen die niet in dit algemene plaatje passen, bijvoorbeeld rondom dit klooster. Wellicht dat zij wel enige gezamenlijkheid onderling ervaren. Ik ben met de vriend die het idee van de gaarkeuken introduceerden en het Belgische meisje, op pad gegaan naar het klooster, nog steeds niet wetende wat eigenlijk de achtergrond ervan was. De vraag was of we vrijwilligerswerk mochten doen, en dat mocht een paar dagen later. Met mijn insteek op zoek te zijn naar ‘ouderen en families’ en me hier met name op te richten, kwam ik toevallig op een geheel andere plek in de gemeenschap terecht. Namelijk: een plek van armoede onder ouderen, van overleven in plaats van leven.

Het klooster is omheind met een groot hek, het heeft een tuin en is fraai ingericht met beelden en antiek meubilair. Achter het klooster ligt een grote moestuin, waar groenten en fruit groeien. De mensen die zich hier bevinden zijn katholieke nonnen. Een aantal nonnen woont in dit klooster. Het blijkt dat dit klooster in Arequipa twee keer per week voedzame maaltijden bereid voor dakloze ouderen, om mee te nemen. In de gaarkeuken van dit klooster bereiden ongeveer vier nonnen de maaltijden in grote pannen. Na dit koken delen ze het eten uit aan mensen, die hier op een afgesproken tijdstip voor komen. Het ligt aan een drukke straat net iets buiten het centrum van Arequipa. De wijk wordt afgeraden om naar toe te gaan als toerist. Het behoort net tot de wat armere buitenwijken, en het verkeer is erg druk. We besluiten daarom met de taxi het klooster te bezoeken.

Een beeld dat ik heb geschetst van het werken in de gaarkeuken: ‘We komen aan bij het klooster, men praat niet veel, we worden naar de keuken geleid door de hoofd non genaamd Favilo, en gaan meteen aan de slag met koken. Eigenlijk weten we niet precies wat er in dit klooster gebeurt, of voor wie we komen koken. Mijn vooronderstelling is dat dit een opvanghuis is voor de arme ouderen, die ik eerder op straat had gezien. Dat zij hier onderdak krijgen en eten. Het blijkt echter een iets ander doel te dienen, waar ik in eerste instantie van schrok. Ik had de mensen op straat namelijk wel gezien, maar dit onderwerp was nog niet eerder zo dichtbij gekomen. De mensen op straat hadden namelijk niet mijn focus, maar nu kon ik er niet meer onderuit dat er klaarblijkelijk veel oude mensen zijn die honger lijden, geen gezelschap, en geen plek in de gemeenschap hebben. De non, die ons naar binnen leidde en waarmee wij nu koken, besloot ik een aantal vragen te stellen. Ik liet vrouw mijn vooronderstelling weten, en zij gaf me andere antwoorden dan verwacht. Ik vraag: “Wonen de ouderen voor wie we koken hier?” De non antwoordt: “Nee, zij wonen soms thuis, maar vaak op straat. De mensen zijn vaak daklozen of bedelaars. Ze komen hier voor voedsel en medicijnen”. “Hebben deze

mensen dan geen familie?”, vraag ik. “Sommigen ja, anderen nee. Als ze hier moeten komen, dan geven hun families blijkbaar niet om hen, want als ze dat wel zouden doen, dan zouden ze niet hier komen voor voedsel”. Ik vraag me af wat de beweegredenen zijn van het klooster om deze mensen te helpen, en of de overheid dan ook zijn steentje bijdraagt. De vrouw antwoordt: “Namens de overheid ontvangen we geen hulp. Ons instituut, dat zich wijdt aan de zorg voor de zieken, is een van de liefdadigheidswerken om hen te voeden. We zorgen voor hun welzijn, zowel lichamelijk als geestelijk, er is geen ander belang”. Vervolgens vraag ik of het klooster een gevoel van gezamenlijkheid of familiariteit kan bieden. De vrouw zegt: “Ze voelen zich goed als ze naar ons klooster komen en weten dat ze verwelkomd zijn, dat er naar ze geluisterd wordt en dat ze behandeld worden als kinderen van God. We proberen alleen maar goed voor ze te zijn”. Ik vraag of er vandaag de dag minder oudere mensen zijn die bij hun familie terecht kunnen. Ze antwoordt: “Ja, dit is helaas het geval, ouderen staan nu in de weg. Dat is waarom ze niet voor hen zorgen. We zien het in de vele centra waar ze worden verlaten”. Ik vraag of eenzame ouderen een uitzondering zijn in deze samenleving. “Ja, dat wel”. We gaan gauw weer aan het werk want we merken dat de non geïrriteerd raakt en eigenlijk niet verder wil praten. We helpen in de keuken met groentes snijden, een kip schoonmaken en koken.

Het klooster kookt met de zelf verbouwde groenten en fruit uit de tuin. De oude nonnen zorgen voor de oude mensen in de stad. Ze krijgen een warme maaltijd, in hun zelf meegebrachte bakjes en tasje met hun naam erop. De mensen komen allemaal binnen de poort en leveren hun bakjes in. Ze moeten nog even buiten wachten. Wij gaan al gauw aan de slag om de bakjes te vullen met eten en in de tassen te doen. De mensen, zo'n veertig ouderen, staan buiten te wachten. Ze ogen mager en schrikachtig. De non kondigt aan dat het eten eraan komt en ze begint te bidden, samen met alle mensen, voor het komende eten. Verder is er weinig contact tussen de non en de ouderen, en tussen ons, het contact heeft echt alleen een praktische reden. Dan delen we het eten uit, we noemen de namen van de ouderen op. Mensen zijn dankbaar en uiten dit ook, aan ons maar vooral aan de non. Een meneer buigt door zijn knieën, en zegt: “Bedankt voor jullie hulp, ik ben 75 en ik weet niet wat ik anders zou moeten”. Dan vertrekken ze weer. Als we op weg naar huis lopen zien we nog een van de ouderen die een maaltijd is komen halen, en zij zit dat nu op een bankje buiten op te eten. Het voelt als een hele vreemde positie, om zoiets simpels te doen, en daar voor mijn gevoel zoveel misplaatste dankbaarheid voor te krijgen. Gedurende de dagen die volgen, eten we elk mogelijk restje eten van wat voor ons wordt gekookt en gooien niks weg. Het was een intense, schokkende ervaring voor ons beide. Het meisje waarmee ik kwam helpen raakte plotseling echter ook erg gemotiveerd door dit onderwerp: “Laten we dit gewoon een paar maanden blijven doen, het is zo'n kleine moeite, ik wil blijven helpen”.

Een warme familie is dus niet voor iedereen vanzelfsprekend. En wanneer deze ontbreekt, dan zijn de consequenties ook erg hard in Arequipa. Er is geen hogere wet die bepaalt dat deze mensen moeten

worden opgevangen door de gemeenschap. De overheid in Peru houdt zich niet bezig met kwetsbare mensen. Die opvang gebeurt door de mensen zelf, maar niet wanneer je niet tot de familie behoort. Als je dan niet meer op jezelf kan rekenen, doordat je fysieke gesteldheid achteruitgaat, dan is er geen geld om van te leven en daarom ook geen eten en onderdak om te kopen. Door het geforceerd te moeten werken in illegale sectoren, bestaat er geen pensioen, en eigenlijk ook geen antwoord op hoe men zichzelf zou moeten onderhouden op hogere leeftijd zonder familie. Ik heb besloten de vragen en achtergronden alleen aan de non te stellen over deze mensen, en niet aan henzelf. Die mensen hebben genoeg aan hun hoofd.

Wij hadden eerder afgesproken om te blijven helpen in het klooster voor een aantal maanden, een keer per week. Ik weet dat Peruanen laat komen op afspraken, veel te laat, en dat dit over het algemeen nooit een probleem is. Hier moest ik even aan wennen, want ik kwam daar nogal eens door in de knel met mijn planning. We stonden in de file op weg naar het klooster, om weer te komen helpen, en dachten dat het geen probleem zou zijn als we een kwartier te laat zouden komen. Echter, bij aankomst van het klooster tikte de non op haar horloge, schudde “nee”, en liep weer naar binnen. We waren te laat, en niet meer welkom om te komen helpen. Ik heb het een week later weer geprobeerd, maar toen werd er niet meer open gedaan. Ook al was ik open over mijn onderzoek en de reden van mijn komst, ik denk dat ze de vragen toch belemmerend heeft gevonden. Misschien vond ze de vragen confronterend, maar ook is het enige doel daar van belang: eten koken en mensen voeden. En daar kan ik haar dan ook gelijk in geven.

Verzorgingshuis

Maar ik wil nu toch meer te weten gaan komen over de eenzame ouderen, en besluit mijn zoektocht voort te zetten op een andere manier. Andere mensen die zonder familie leven, maar die het wellicht fysiek gezien wat beter voor elkaar hebben, worden soms opgevangen in verzorgingshuizen. Deze groep mensen is misschien beter benaderbaar. Er wordt mij verteld dat er een aantal lokale verzorgingshuizen in Arequipa te vinden zijn. Ik zoek contact met het grootste verzorgingshuis van Arequipa. Zij hebben namelijk op hun website staan dat zij vrijwilligers zoeken, wat de kans dat ik gewenst ben groter maakt. Ook deze opvang heeft een katholieke achtergrond en bestaat zonder overheidshulp, maar bestaat door middel van eigen financiële inbreng en donaties. Het is een groot gebouw, met meerdere verdiepingen, omheind met een groot hek. Het tehuis is algemeen bekend in Arequipa, en staat in een van de rijkere buitenwijken. Het heeft een redelijk goede naam. Het is gevestigd in een rustige woonwijk met weinig verkeer. Men kan niet zomaar binnenlopen in dit huis, maar moet eerst aanbellen en wordt vervolgens door een speaker te woord gestaan. Hier werken met name vrouwelijke geestelijken, maar ook nonnen in opleiding en verpleegkundigen.

Als ik aanbel stel ik me voor aan de vrouwelijke geestelijken, en zij vragen me vrijwel direct een schema voor mezelf te maken en aan het werk te gaan. Ik heb mezelf en mijn onderzoek geïntroduceerd, maar verder werd er niet gesproken. Bij aankomst werd ik naar de groep ouderen geleid waar ik zou gaan werken de komende tijd. Ik kwam terecht op een afdeling met vrouwen, die allen rond de negentig jaar bleken te zijn. Hier zou ik komen te werken met twee verpleegkundigen en een non, en mij werden al op de eerste dag taken gegeven die ik thuis niet zonder diploma zou mogen uitvoeren. Zoals: helpen met naar het toilet gaan, helpen met eten, mensen optillen. In eerste instantie schrok ik daarvan, hier was ik blijkbaar écht nodig en inzetbaar. De openingszin bij binnenkomst in deze afdeling, van een van de verpleegkundigen, luidde: “Doe maar een rondje, ga je maar voorstellen, en hier is je nagelschaar, daarna mag je de nagels van de ouderen gaan knippen”.

Deze instelling is een groot tehuis waar aan de ene kant van het gebouw de oudere vrouwen wonen, en aan de andere kant de mannen. De binnenkant van de afdeling is minder fraai dan de buitenkant van het gebouw doet lijken. De buitenkant van het gebouw is erg mooi, er zijn gouden beelden, pleintjes, bankjes, en veel groen. Maar de binnenkant is wat anders. Er hangt een nare lucht, de mensen ogen niet zo gelukkig, er wordt veel gehuild om ‘mama en papa’ en handen, nagels en kleren zijn erg vies. Sommige handen en kleding zijn zelfs bevuild met ontlasting. Het zijn ongeveer 22 ouderen, vaak hebben ze geen familie, geen kinderen, of zijn ze “in de steek gelaten door de kinderen”, zoals een van de verpleegsters dat zegt. De verpleegkundige wil mij een aantal zaken duidelijk maken, die zij niet zo hardop lijkt te durven zeggen. Zij fluistert dat wanneer ze tegen de kinderen van de mensen zegt: “Je moeder wil graag dat je langskomt”, dat zij dan zeggen: “No tengo tiempo”, “ik heb geen tijd”.

Er hangt een heel verdrietige sfeer, en het lijkt wel of de ouderen hier wat zijn ingedut, in feite niet meetellen. Ook valt me op hoe de verpleegkundigen en nonnen omgaan met de ouderen, ruw en praktisch. Dit is een duidelijk geval van praktische zorg, waarbij de affectie ontbreekt. In eerste instantie denk ik, ja maar zonder deze nonnen werden deze mensen niet opgevangen, ze doen mooi werk. Ja, ze krijgen te eten en ze hebben een dak boven hun hoofd. Maar toen ik hier langer bleef werken, ging het aan me knagen hoe de mensen werden behandeld. Er werd tegen de ouderen geschreeuwd, en ze werden genegeerd wanneer ze iets wilden zeggen. Ook tegen mij werd amper gesproken door de verpleegkundigen en nonnen. Ik was afgehaakt, als ik niet had gemerkt dat de ouderen misschien echt iets aan mijn bezoek konden hebben, al was het maar voor even. Ze begonnen mij aan te spreken als ze wat te vertellen hadden, of ergens pijn hadden en merkten dat ik luisterde. Ik had weliswaar geen zorgachtergrond maar ze zochten me toch op. Mensen die niet (goed) kunnen praten, willen toch gehoord worden, heb ik gemerkt. En daar gaat nou eenmaal veel tijd in zitten, omdat het allemaal niet zo snel meer gaat.

Deze medewerkers waren niet geduldig, en dat heeft niet met tijdgebrek te maken gehad want het was

een kleine groep oudere mensen, waar vier mensen, waaronder ik, aanwezig waren. Een voorbeeld van het ongeduld, is hoe er met een mevrouw van eind negentig werd omgegaan. Deze vrouw kon niet meer lopen en ook zichzelf zittend niet goed bewegen. De mevrouw zat in een rolstoel, had veel pijn aan haar gewrichten en probeerde dit wanhopig aan mij te vertellen. Ik zei: “Ik haal de verpleegkundige erbij, señora”. Daaropvolgend begon de oude vrouw me angstig terug te halen. Ze wilde liever niet dat zij erbij werd gehaald, maar ik deed het toch want ik wist niet hoe te handelen. De verpleegster kwam, trok de vrouw hardhandig omhoog en schreeuwde dat ze niet meer zo moest zeuren de volgende keer. De oude vrouw moest nog harder huilen en de verpleegkundige liet mij en de oude vrouw verbijsterd achter. Een ander voorbeeld van ongeduld is van een andere oudere mevrouw in een rolstoel. Deze vrouw zat niet goed in haar rolstoel en was er daardoor uitgegleden, ik vond haar minuten later pas op de grond met een plas bloed om haar hoofd. Ik schrok vreselijk, en haalde wederom de medewerkers erbij. Die tilden haar omhoog zonder iets te zeggen, en gaven de mevrouw een doekje om haar hoofdwond te deppen.

De relaties tussen de ouderen en de medewerkers, kan ik niet als kwalitatief bestempelen.

Medewerkers van een verzorgingshuis staan verder af van de mensen dan wanneer het familieleden zouden betreffen, maar ook de aard van de zorg is van weinig (emotionele) toevoeging. Het is in dit geval een praktische manier van zorgen, waar eigenlijk geen affectie bij komt kijken. Dit soort relaties zijn niet intiem, waarschijnlijk niet helpend tegen gevoelens van eenzaamheid, en naar mijn idee werkt dit zelfs averechts. Ik voelde me geroepen om hier zelf iets te gaan betekenen, ik wist verder niets van de achtergronden van deze mensen maar ik zag wel dat ze vies en ongelukkig waren. De situatie die ik aantrof vond ik zo deprimerend dat ik iets wilde doen. Ik denk dat de mensen vooral (alleen maar) aandacht nodig hadden.

Nadat ik de nagels van de vrouwen ben gaan knippen, heb ik vervolgens de week daarop mijn nagellak meegenomen en voor iedereen die dit wilde een kleurtje opgedaan. Dat deed ik om de situatie voor de ouderen en mezelf letterlijk een beetje 'op te fleuren'. Ik merkte dat ze vrolijker werden, dat de mensen een beetje tot leven kwamen. De weken die volgden durfden ze mij om hulp en aandacht te vragen. Ze leken zich meer gezien te voelen. Door een gebrek aan rollators, konden sommige ouderen zich niet bewegen. Dan vroegen ze of ik ze even onder de arm kon nemen en toch even mochten lopen. Of de vrouwen die in de rolstoelen zaten, die gezelschap wilden en even naar buiten wilden gaan. Wat ik merkte is dat de buitenlucht de mensen goed deed, op een van de binnenpleinen van het verzorgingshuis stond een grote vogelkooi. Daar bracht ik mensen naar toe en ging daar samen met ze zitten kijken naar de vogeltjes en daarover praten. Het werd in de groep oudere vrouwen duidelijk dat ik dat deed, en vervolgens ging ik één voor één met de ouderen naar de vogelkooi wandelen. Ook wilden sommige ouderen naar de kerk, welke ook onderdeel was van de instelling, en ik liep met ze, onder de arm, naar de kerk en weer terug. Deze werkzaamheden deed ik twee maanden lang, twee keer per week naast mijn verdere veldwerk. Op een dag, toen het de Paasweek was, gingen alle vrouwen, wat overigens verplicht is, naar de kerk. Ik bracht de vrouwen naar de bankjes in de kerk, en iemand zat niet lekker aan de andere kant, en vroeg mij om te helpen. Deze vrouw, van eind tachtig, viel mij op omdat ze heel vaak vragen stelde, ook als het niet echt nodig was. Anderen noemden haar een aanstelster, en zeiden dat ik haar moest negeren. Ik tilde haar op zodat ze beter zat. Toen kreeg ik uit

het niets een hele heftige omhelzing en de mevrouw begon te huilen. “Dank je wel”. Ik kon affectie tonen aan deze ouderen, ook al was ik een tijdelijke, niet familiale hulp. En dat hield eigenlijk niet meer inspanning in dan daar gewoon tijd spenderen, met aandacht. Dat contact leek ze goed te doen, en ik merkte dat er een bepaalde verbondenheid was gecreëerd.

Ondertussen werd ik een beetje scheef aangekeken, en zelfs een beetje getreiterd door de medewerkers, met name de nonnen in opleiding: “Wat doet zij”, “Wie denkt ze dat ze is”, “Hee gringa (blanke), praat eens Engels, vertel eens iets over Hollywood”. Ik merkte dat er over me geroddeld werd als ik er niet bij was, en ik een beetje een opvallende vreemde verschijning was in het geheel. Het was verre van een prettige ervaring, maar ik bleef nog even doorgaan met wat er op dat moment van me werd gevraagd. Als ik de hoofd non van mijn afdeling vraag naar achtergronden van de situatie in dit tehuis, krijg ik wat oppervlakkige antwoorden. Ik vraag: “Waarom komen deze ouderen naar dit verzorgingshuis?” Ze zegt: “Ze komen om vrede, rust te vinden en vrienden te hebben”. “Hebben deze mensen nog familie?”, vraag ik. “Sommigen ja, anderen niet”. Een verpleegster, wiens naam ik niet noem bij de non, heeft me eerder verteld dat de familie eigenlijk geen tijd heeft, terwijl sommigen wel degelijk familie hebben. Daarop zegt ze: “Nee hoor, ze maken zich zoveel zorgen wanneer ze ziek zijn; en bezoeken hen om bij ze te zijn, sommigen nemen een dag vrij..” Ik ben dan toch wel benieuwd waarom de familie niet voor deze mensen zorgt, maar ik krijg er voor mijn gevoel niet echt een eerlijk antwoord op. Ik probeer het nog eens, ik vraag: “Als de kinderen of andere familieleden niet voor ze zorgen, waarom is dit dan zo?” Ze zegt: “Omdat het een verzorgingsinstelling is. En ze kiezen er legaal voor om hier te zijn. Senioren willen graag in een instelling zijn omdat zij dat zelf beslissen”. Ook deze non lijkt geïrriteerd te raken van mijn vragen. Ik vraag of er ouderen zijn die zich eenzaam voelen. De mevrouw zegt, wat geagiteerd: “Ze voelen zich niet eenzaam, ze worden altijd vergezeld door hun vrienden. Wij staan te popelen om aan hun behoeften te voldoen”. Ik kan de woorden van de vrouw niet rijmen met wat voor sfeer ik in het tehuis heb opgemerkt, en ik kan het ook niet vragen aan de ouderen zelf. Vaak kan ik de mensen niet goed verstaan, als zij al kunnen praten. Dit is dus waar ik het mee zal moeten doen.

Ook hier worden zaken niet helemaal eerlijk uitgesproken. De metafoer van de prachtige buitenkant van dit gebouw, met de pleintjes, fonteinen, de beelden, en de werkelijke binnenkant komt hier naar voren. Dat heb ik dan ook af en toe bij de mensen in Arequipa gemerkt, wanneer het gaat om praten over donkere kanten. Dat wat dit tehuis uit wil dragen, voortkomend uit het katholieke geloof, rijmt niet met wat hier daadwerkelijk vanbinnen gebeurt. En dat wat van de buitenkant wordt uitgedragen, wil niet zeggen dat dit ook daadwerkelijk in de alledaagse praktijk gebeurt. Er wordt gezegd dat men popelt om aan hun behoeften te voldoen, maar hun behoeften worden niet gehoord. Die hebben ze namelijk, maar dan moet er worden geluisterd. Ze worden volgens de instelling altijd vergezeld door vrienden, maar zij zitten in werkelijkheid niet samen. De familie zou voor ze zorgen en ze bezoeken,

maar ik ben in deze maanden geen familieleden van de mensen tegengekomen. En van vrede en rust lijkt ook weinig sprake, want er wordt heel veel gehuild en niet gelachen. Het is wellicht een eenzijdig positief beeld die men naar mij wil overbrengen, wat ik nu weer tegenkom. Is dit uit schaamte en trots? En in hoeverre is in deze gevallen het katholicisme van invloed op enerzijds onderlinge verbinding, maar aan de andere kant het toedekken van reële negatieve zaken?

Het negatieve aspect van gezamenlijkheid als sociale identiteit

Een algemeen, opvallend kenmerk die ik terug zie komen bij de eenzame ouderen die ik heb getroffen, is 'onzichtbaarheid'. Zowel op straat, als rondom het klooster en in dit verzorgingshuis, zie ik het terugkomen: er wordt weinig met en over deze mensen gesproken. Daardoor lijken deze persoonlijkheden enkel in de schaduw te bestaan, wat niet alleen levensbedreigend is in sommige gevallen, maar ook erg eenzaam moet zijn.

Er bestaan dus wel ouderen die er alleen voor staan in Arequipa, die het 'geluk' hebben in een verzorgingshuis te wonen, maar ook sommigen die leven onder nog slechtere, armoedige omstandigheden. Ook in een verzorgingshuis wonen, betekent niet per se dat er aandacht is. Ouderen die niet bij een familie terecht kunnen, hebben het niet goed voor elkaar in Arequipa, Peru. Enerzijds omdat zij de (zorg-) voordelen van die familie zelf niet ervaren, maar anderzijds omdat het lijkt dat mensen over het algemeen anders omgaan met ouderen zonder familie. Mijn idee is dat ouderen 'erbij horen' in het gegeven van een familie, dat zij hier een grote rol in kunnen spelen. Een identiteit die draait om het hebben van relaties, rituelen, en hoe je je daarin beweegt, bestaat hier en is krachtig. De andere kant hiervan is dat wellicht bij mensen die zonder deze sociale banden door het leven gaan, dit 'erbij horen' dan ook ontbreekt. 'Erbij horen' insinueert overigens op zichzelf al, dat er ook een 'niet bij horen' bestaat in enige vorm.

Ook 'de familie' als zijnde een zorgzaam, vredelievend systeem maakt dat de negatieve aspecten ervan wellicht wat overschaduw worden. Om dezelfde reden: deze horen er niet bij. De mate van trots die het hebben van een grote familie met zich meebrengt en vooral uitdraagt, daar doet de groep oudere, eenzame mensen niet aan mee. Wordt er dan ook anders naar deze ouderen gekeken? Wordt er op ze neergekeken? Waarom is er zo'n groot contrast tussen de 'voelsprietten' naar anderen toe, die bestaat voor vreemden die dichtbij staan en familieleden, maar waarom niet naar deze mensen, die daadwerkelijk wat extra warmte en aandacht nodig kunnen hebben? Wordt iemand dan wel op de persoon benaderd, of is er alleen een zorgzaamheid tussen de mensen die 'erbij horen'? En waarom hoorde ik er dan wel bij, en sommige andere vreemden ook? Eigenlijk wordt op die manier je bestaansrecht bepaald door een zekere mate van 'socialiteit', en hebben normen ook een harde kant. Misschien is het een praktische overweging, moeten mensen, ook al is dat niet uitgesproken, hun eigen

(financiële) dak boven hun hoofd houden.

Dit zijn allemaal vragen die naar aanleiding van deze ervaringen, op straat, in het klooster en in het verzorgingshuis, blijven hangen. Ik blijf het bestaan van deze eenzaamheid moeilijk te begrijpen vinden, gezien mijn eerdere bevindingen. Juist eenzame mensen hebben iets nodig van de ander, en ik begrijp niet dat in de aanwezigheid van zorgzame mensen, deze eenzame, arme mensen niet worden geholpen of opgevangen. Linnemann (1996) zegt alomvattend: 'Naast een wetenschappelijke benadering is het echter noodzakelijk dat men via 'de liefde', die gekenmerkt wordt door solidariteit en ontmoeting, probeert eenzamen bij te staan' (Linnemann 1996: 40).

Een sociale identiteit hier in Arequipa, Peru, draait naar mijn idee niet om werk of persoonlijke doelen, maar om het hebben van hechte familiebanden, een religie, en de tradities die daarmee gepaard gaan. Deze persoonlijkheid of identiteit maakt dat ouderen binnen familiebanden van waarde en betekenis blijven. Zij hebben een sociale rol, en lijken plezier te hebben in het leven. Dit belang van familie brengt wellicht tegelijkertijd met zich mee dat de mensen zonder deze banden niet kunnen meedraaien met deze norm, wat maakt dat ze extra eenzaam kunnen worden. Mensen die buitengesloten worden van het gezamenlijke, niet gehoord worden, hebben een gevoel van 'ontworteld' zijn, volgens Sennett (2012: 257). Zij horen nergens bij en ervaren een gevoel van 'anomie', wat Durkheim omschreef als een verlies van het moraal (Durkheim in Sennett 2012: 257). De norm van het samenzijn heeft harde consequenties. Linnemann (1996) zegt dat eenzaamheid juist extremer kan zijn wanneer de nadruk ligt op het gezamenlijke. Hij zegt hierover: '(...) Zij stellen dat bij gemeenschappen waarin minder nadruk gelegd wordt op individualisme, waardoor de onderlinge banden sterker zijn, de eenzaamheid juist hoger is. Volgens deze auteurs wordt dit verklaard doordat de norm op interactie met de groep hoger is. Hierdoor is de kans groter niet te voldoen aan de norm' (Linnemann 1996: 36). Ook al ligt een sociale identiteit in het gezamenlijke, dat betekent blijkbaar nog niet dat iedereen daar aan mee kan doen. Het 'gezamenlijke' blijkt dan ook duidelijk beperkt te zijn. Dit is denk ik een taboe om over te spreken, alleen al omdat ik hier vrijwel niemand over gehoord heb gedurende deze maanden. Wat men wil uitdragen, is zorg te hebben voor elkaar, maar dan eigenlijk alleen binnen de eigen kringen. Na mijn ervaringen kan ik de eerdere opmerking hier in Arequipa, daar waar ik in eerste instantie van schrok: "Je kan maar beter dood zijn als je oud en alleen bent", beter plaatsen.

• 6 Ter afsluiting

Discussie en conclusie

‘Tegenstrijdigheid’ is een thema van mijn scriptie en het onderwerp van eenzaamheid gebleken. Ook is de complexiteit in het begrijpen van eenzaamheid naar voren gekomen. Daar waar ik verwachtte duidelijke, begrijpelijke antwoorden te kunnen vinden, is er een groot grijs gebied ontstaan in het nadenken over hoe precies verbinding te creëren is.

Ten eerste heb ik gepoogd in kaart te brengen hoe gezamenlijkheid en zorgzaamheid er in Arequipa in Peru uitziet. Daarmee heb ik de nadruk willen leggen op bestaande normen op deze plek. Zowel in de gemeenschap als binnen families. Normen blijken namelijk van invloed te kunnen zijn op het ervaren van verbinding en eenzaamheid onder ouderen (Linnemann 1996: 36). Ouderen kunnen meedoen aan zorgzaamheid en gezamenlijkheid, op vrijwel alle mogelijke manieren in het sociale verkeer. De normalisering die uitgaat van deze gezamenlijkheid is voor veel ouderen geen probleem. Sterker nog, het maakt dat zij zich weten te verbinden met de gemeenschap en dit daardoor hun gevoelens van eenzaamheid kan verdrijven. Ook weet men zich hierdoor te binden aan de familie, en de kwalitatieve relaties die hiermee gepaard gaan. De empathie die Sennett (2012: 21) benoemde, en de tijd en aandacht die hierbij nodig is, lijkt onder familieleden te kunnen ontstaan. Een sterke hang naar collectieve waarden maakt dat mensen manieren kunnen vinden om ‘erbij te horen’. Dit geldt zowel voor kinderen, als volwassenen, als oudere volwassenen. De ‘vocation of community’ (Sennett 2012: 262), de ‘roeping van de gemeenschap’ blijkt een sterke gezamenlijkheid teweeg te brengen. Dit aspect van gezamenlijkheid, binnen deze groep in Arequipa, blijkt een verbindende factor te zijn tussen mensen, en dan in het bijzonder in het geval van ouderen. Zij worden niet van meer of minder waarde, zij zijn of worden niet meer of minder belangrijk, maar hebben een gelijkwaardige sociale rol wanneer zij ouder worden. En eenzaamheid onder deze ouderen lijkt hier nauwelijks te bestaan. Dit is een sterk positief aspect gebleken van de in dit geval bestaande normen, zeker gezien de aard van de overheid in Peru.

Echter, het is ook gebleken dat deze verbindende norm tegelijkertijd een sterke keerzijde heeft. Ik heb gepoogd in kaart te brengen wat het voor ouderen betekent die niet aan de normaliteit van de gemeenschap voldoen. De persoonlijkheid van ouderen die niet aan normen voldoen, in dit geval aan een norm van gezamenlijkheid en het meedoen in een familie, komt niet tot uiting. Wat zij wellicht belangrijk vinden, voldoet niet aan het normale in het sociale verkeer. Zij kunnen niet meedoen in de alledaagse zaken die van belang zijn in het grotere geheel, want zij hebben geen familie, geen werk, en geen algeheel sociaal leven. Daardoor hebben zij geen, of een onzichtbare, sociale rol. Daarnaast

verkeren zij vaak in extreme armoede. Deze mensen worden simpelweg niet gezien, en genieten niet de voordelen van de hechte gemeenschap. Eenzaamheid kan, wanneer niet aan normen wordt voldaan, of wanneer sprake is van stigmatisering, sterk op de voorgrond treden. Dit lijkt onder deze groep mensen dan ook het geval te zijn.

De foto op de voorkant van deze thesis is gemaakt bij de ingang van het klooster, toen de ouderen door de non werden gevraagd te bidden voordat zij hun eten kregen. De foto biedt naar mijn idee een gevoel van hoop en perspectief, door de felle Arequipeense zon die boven mensen hun hoofd uitstraalt. En aan de andere kant geeft het een schrijnende ongelijke verhouding tussen mensen weer. De ouderen staan voor de deur waar hun eten wordt uitgedeeld, en daar zijn zij afhankelijk van. Het er niet bij horen krijgt hiermee een beeld: zij staan aan de andere kant van de deur die maar op een kier staat, en worden niet binnen gelaten. Het gebed wordt opgedragen en is daarmee naar mijn idee wat manipulerend. Het bidden lijkt hiermee, ook vanwege de houding van de ouderen, letterlijk en figuurlijk op bedelen, en het komt in deze context eigenlijk op hetzelfde neer. Tegelijkertijd geeft deze foto een bepaalde dankbaarheid en vredigheid aan, voor dat wat het leven wel te schenken heeft. Dat gevoel krijg ik ook, omdat ik veel mensen ter plekke hun dankbaarheid heb horen uitspreken. De foto geeft een indruk van de ‘sociale, onzichtbare rol’ die deze mensen invullen, en de complexe menselijke verhoudingen die hiermee gepaard gaan. Ik heb er bewust voor gekozen om deze ouderen meer zichtbaar te maken in zowel opgeschreven vorm, als met deze foto.

Normen zijn enerzijds een krachtig sociaal construct, wat maakt dat mensen zich hiermee kunnen verbinden, en verbinden met het collectief is een voorwaarde in het verdrijven van eenzaamheid. Linnemann (1996) stelde: ‘(...) Een van die normen is het al eerder genoemde streven naar individualisering, dat bijdraagt aan de vervreemding van de gemeenschap (Brinkmann 1952)’ (Linnemann 1996: 36). Een gezamenlijke of collectivistische instelling lijkt dus de oplossing in het creëren en het vinden van verbinding voor ouderen. Dit is ook wat ik aan het begin van mijn onderzoek veronderstelde: gezamenlijkheid zal tot verbinding onder ouderen leiden. Dit is dan ook in zekere mate gebleken. De norm die ligt in het verbinden met de gemeenschap lijkt een voor de hand liggend, en alomvattend antwoord op individualisering en eenzaamheid. Wanneer individualisme als oorzaak wordt genoemd van eenzaamheid, dan is het logisch te denken dat in een collectivistische gemeenschap problemen omtrent eenzaamheid niet bestaan of zullen verdwijnen.

Echter, dit is niet zo zwart-wit en pasklaar als dat het in eerste instantie lijkt. Die problemen bestaan wel degelijk, alleen in een andere vorm. Ook dit gezamenlijke denken heeft nadelen, zo niet extreme nadelen, voor het leven van een deel van de ouderen. ‘Collectivisme’ blijkt niet iedereen te omvatten, het sluit bepaalde mensen uit. Dit uitsluiten geldt dan ook deze vorm: er is geen overkoepelend zorgvangnet in Peru. Ouderen die niet mee kunnen doen aan bepaalde normen, kunnen zich in een

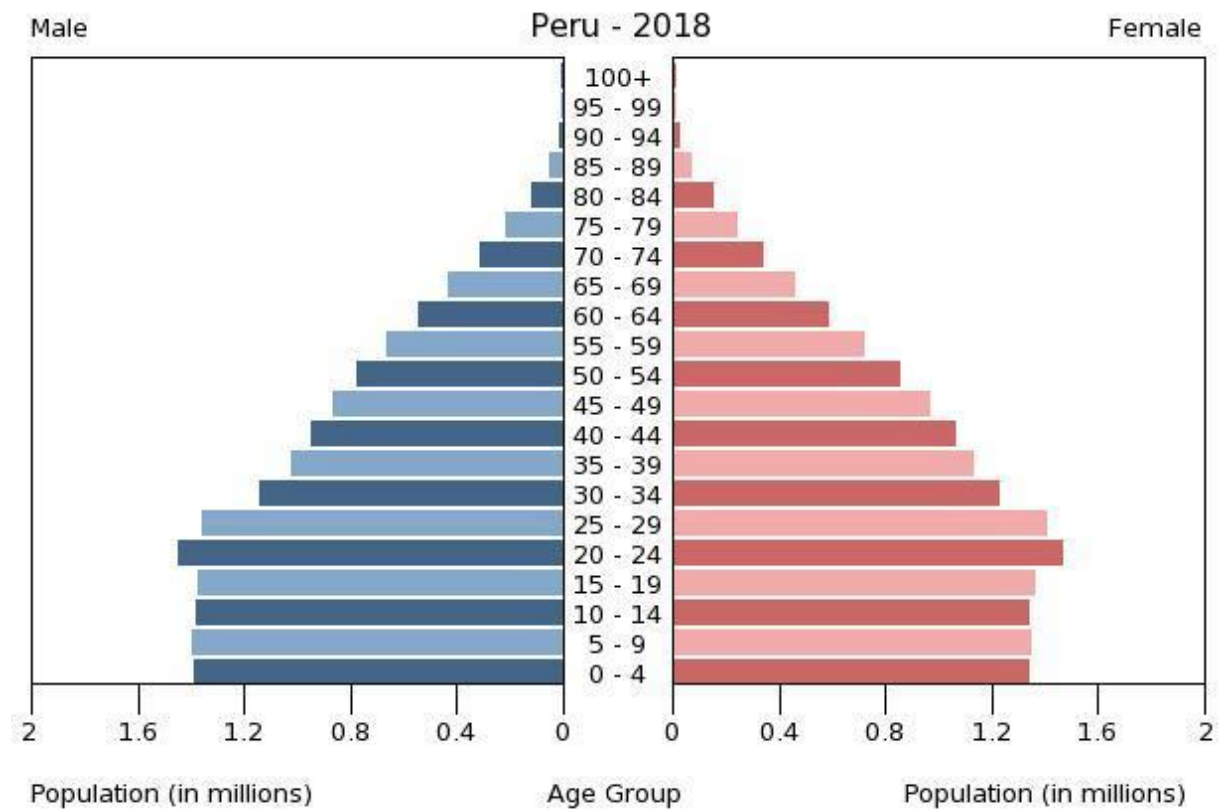
extreme vorm van eenzaamheid bevinden. Zij tellen niet mee, en hebben dan ook weinig opties om wel mee te doen. Dit maakt hun toestand redelijk uitzichtloos. Dat terwijl aan de andere kant de ouderen die meedoen aan normaliteiten juist extreme voordelen genieten. Linnemann (1996) zegt, nogmaals, zelfs: '(...) Zij stellen dat bij gemeenschappen waarin minder nadruk gelegd wordt op individualisme, waardoor de onderlinge banden sterker zijn, de eenzaamheid juist hoger is. Volgens deze auteurs wordt dit verklaard doordat de norm op interactie met de groep hoger is. Hierdoor is de kans groter niet te voldoen aan de norm' (Linnemann 1996: 36).

De 'norm op interactie met de groep' is waar het in deze gemeenschap om draait, dat is ook mij duidelijk geworden. Echter, ik ben het niet eens met het idee dat de kans groot is om niet te voldoen aan de norm, in het geval in Arequipa. Het is namelijk gebleken dat veel meer ouderen wél voldoen aan normen, dan niet. De kans om hier niet aan te voldoen, geldt voor een zeer kleine groep. Het is een kleine groep oudere mensen, die niet meedraait in het grotere geheel. Dit maakt de impact en de ernst van de gevolgen voor deze specifieke mensen niet kleiner, maar het staat niet in gelijke verhouding met de niet eenzame ouderen. Daarom vind ik de stelling, dat in collectivistische gemeenschappen waarbij onderlinge banden sterker zijn, eenzaamheid hoger is, niet geheel correct. Al is het mij niet volledig duidelijk wat wordt bedoeld met een 'hogere eenzaamheid'. Houdt dit dan in dat meer mensen eenzaam zijn? Of houdt dit in dat de eenzaamheid extremer is? In het geval van het laatste ben ik het daarmee eens: extreme eenzaamheid bestaat onder een kleine groep oudere mensen wanneer er sterke onderlinge normen bestaan.

Dit brengt een tegenstrijdigheid in het onderwerp: enerzijds wordt gesteld dat individualisme eenzaamheid zou verklaren, anderzijds wordt het collectivisme aangekaart. Het wordt dan de vraag, kan nu een individualistische, of juist een collectivistische instelling een verklaring zijn van eenzaamheid onder ouderen? Het antwoord is denk ik beide: beide gedachtegangen kunnen een aanleiding geven voor een bepaalde mate van eenzaamheid. En beide kunnen dan ook een verklaring zijn van eenzaamheid. Het een is vrijwel niet te vergelijken met het andere. Het betekent blijkbaar niet dat het streven naar een tegenovergestelde, maakt dat bijkomende problemen dan ook direct opgelost zouden zijn. Bij het ene geval bestaat eenzaamheid onder een kleine groep oudere mensen, maar is deze extreem en uitzichtloos. Bij het andere geval bestaat wellicht eenzaamheid onder een veel grotere groep mensen, maar door andere normen omtrent gezamenlijkheid, bestaat er waarschijnlijk wel een bepaald uitzicht naar een individuele oplossing van mensen hun eenzaamheid. Het zoeken van maatschappelijke verklaringen van Linnemann (1996) naar eenzaamheid in verschillende samenlevingen, met verschillende dynamieken, is daarom logisch tegenstrijdig.

Kortom: de aard van een collectief denken is wel degelijk van invloed op de individuele ervaring van eenzaamheid en verbinding onder ouderen. Dit denken, mensen hun persoonlijkheid en sociale identiteit, maakt welke bepaalde acties hierop volgen. Een nadruk die ligt op verbinding, heeft contrasterende gevolgen. Ik heb met dit veldwerkonderzoek een gemeenschap in de stad Arequipa in Peru proberen te vatten en te begrijpen, en in het bijzonder de specifieke rol van ouderen hierin. Het is daarmee een uiteenzetting van een grote context, met als bedoeling individuele ervaringen van eenzaamheid te verklaren. Gebleken is dat een normaliteit van gezamenlijkheid een context kan bieden voor met name een sterke verbinding, maar ook extreme vormen van eenzaamheid onder ouderen, die zelfs gepaard gaan met armoede. Het zichtbaar maken van dit soort maatschappelijke dynamieken, maar ook het doorbreken van taboes en stigmatisering, kan een stap zijn in bewustwording van problemen rondom eenzaamheid onder ouderen.

Bijlagen (1)

Bron: CIA Factbook, 2018

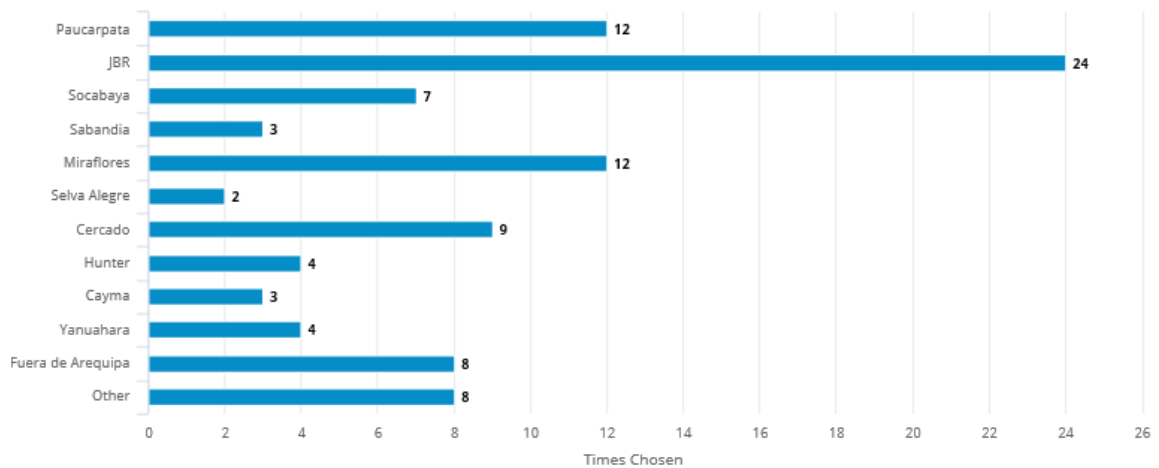
Bijlagen (2)

Voorbeelden van gebruikte methoden:

Enquête: “Waar komt u vandaan?”

¿Usted viene de?

Number of responses: 96

Enquête: “Wie bent u? Kunt u mij iets over uzelf vertellen?”

¿Quien es usted? ¿Puede describir algo sobre usted?

Text answers:

Persona muy amable

Soy abogado, trabajo en la administración público

Papá

Persona gentil

-

-

Mi nombre es Ayula Matines Feni

Padre soltero, creo un padre responsable asistir a las terapias de mi hijo sus controles mas dedicado a mi hijo.

Soy una madre de familia

Voorbeeld van interviewvragen voor het klooster:

Monasterio

Yo hago una investigación para mi estudio de antropología. Tengo mi proyecto final ahora en Arequipa. Estoy interesado en las personas mayores, porque en Holanda hay muchas personas mayores solitarias que viven en un casa de reposo solo, y tienen poco contacto con su familia. Por lo tanto, estoy interesado en la situación de los ancianos en Perú, para comparar. Yo pienso que muchas personas mayores en Arequipa viven con su familia.

1. ¿Quién es usted? ¿Puede decirme algo sobre usted?
2. ¿Qué es lo más importante en su vida?
3. ¿Quién viene aquí por ayuda en el monasterio?
4. ¿Por qué vienen? ¿Solo por comida o por otra cosa?
5. ¿Dónde viven estas personas?
6. ¿Todavía tienen familia?
7. ¿Si es así, esta familia también se preocupa por sus mayores?
8. ¿Si no, por qué no pueden ir a familiares?
9. ¿Por qué el monasterio se cuida por estas personas? ¿Cuáles son los motivos?
10. ¿El gobierno hace algo por la situación de estas personas mayores?
11. ¿Sabe usted cuáles son las actividades diarias de estas personas?

12. ¿Acaso el monasterio le da a la gente un sentido de comunidad o familiaridad?
13. ¿ Cree usted que estas personas mayores se sienten solitarias?
14. ¿ Cómo ve la gente a las personas mayores?, ¿ La gente los admira?
15. ¿ La gente tiene más respeto por las personas mayores?
16. ¿ Están cambiando estos valores en la sociedad?
17. ¿ Ahora, hay menos personas mayores atendidas por la familia en la sociedad?
18. ¿ Son los ancianos que vienen al monasterio por ayuda, una excepción en la sociedad?

Muchas gracias, por su ayuda

*¿Es posible describir qué en este guión? ¿ Para mis estudios? No expliqué al inicio del cuestionario.

¡Hola Sara. ¡!

Esto es cierto, es parte de la cultura, es por el vínculo estrecho de afecto entre Padres e hijos.

En estos tiempos aunque los hijos y han cumplido la mayoría de edad (18 años) los padres siempre quieren que sus hijos vivan en sus casas. esto da a lugar que muchas jóvenes cuando tienen su pareja generalmente viven en casa de alguno de los padres del novio o de la novia.

Así mismo, cuando un padre llega o la madre llega a la etapa de adulto mayor. Los hijos sienten la necesidad y se preocupan por sus padres y los invitan a vivir en sus casas para brindarles los cuidados necesarios. es como un ciclo de vida.

- Es cierto que cada vez las familias son más pequeñas, los terrenos donde han construido las casas son pequeños, y cuando el número de personas por familia crece, los hijos buscan nuevos espacios para vivir, y aunque todos viven dispersos muchas veces los padres (adultos mayores) llegan a vivir a casa de sus hijos: Si son cinco hijos puede ser que los padres viven un año en la casa de cada uno de sus hijos, en el mejor de los casos hay un hijo que siempre se hace cargo de los padres cuando ya son muy adultos (viejos 😊)

Literatuurlijst

Appell-Warren, L. (2014) *Personhood: An Examination of the History and Use of an Anthropological Concept* Lewiston, Edwin Mellen Press.

Brinkmann, D. (1952) 'Der einsame Mensch und die Einsamkeit. Ein Beitrag zur Psychologie des Kontaktes' *Psychologische Rundschau* 3: 21-30.

Buch, E. (2015) 'Anthropology of Aging and Care' *Annual Review of Anthropology* 44: 277-293.

CIA Factbook (2019, 20 november) 'South America: Peru' Geraadpleegd van <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pe.html>.

Cox, D. & Soldo, B. (2013) 'Motives for care that adult children provide to parents: Evidence from 'point blank' survey questions' *Journal of Comparative Family Studies* 44-4: 491-518.

Durkheim, E. [1897] (1951) *Suicide: A Study in Sociology* New York, Free press.

Francis, S.E. (1988) 'Roles, Programmes and Projects for the Elderly in the Caribbean which Combat Loneliness and Isolation' *Danish Medical Bulletin, Special Supplement Series* 6: 83-87.

Glenn, E.N. (2010) *Forced to Care: Coercion and Caregiving in America* Cambridge, MA, Harvard University Press.

Kaufman, S.R. & Morgan, L.M. (2005) 'The Anthropology of the Beginnings and Ends of Life' *Annual Review of Anthropology* 34: 317-341.

Koigen, D. (1902) 'Einsamkeit. Ein social-philosophischer Entwurf' *Archiv für Systematische Philosophie* 8: 456-477.

Leinaweaver, J.B. (2010) 'Outsourcing Care: How Peruvian Migrants Meet Transnational Family Obligations' *Latin American Perspectives* 37-5: 67-87.

Linnemann, M. (1996) *Een eenzaam (s)lot?: een integratie van verklaringen van eenzaamheid onder ouderen boven de 75 jaar* Amsterdam, Vakgroep Sociologie en Sociale Gerontologie van de Vrije Universiteit.

Lloyd-Sherlock, P. et al. (2018) 'Allocating Family Responsibilities for Dependent Older People in Mexico and Peru' *The Journal of Development Studies* 54-4: 682-701.

Luborsky, M.R. (1994) 'The cultural adversity of physical disability: erosion of full adult personhood' *Journal of Aging Studies* 8-3: 239-253.

Sennett, R. (2012) *Together: the rituals, pleasures, and politics of cooperation* New Haven, Conn., Yale University Press.

Shilling, C. & Mellor, P.A. (1998) 'Durkheim, Morality and Modernity: Collective Effervescence, Homo Duplex and the Sources of Moral Action' *British Journal of Sociology* 49-2: 193-209.

Tronto, J. (1993) *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care* London, Routledge.

Ungerson, C. (1996) 'Gender and Caring: Work and Welfare in Britain and Scandinavia' *Current Sociology* 44-2: 109-124.

Vincent, S. (2016) 'Mobility of the elderly in Peru: Life course, labour and the rise of a pensioner economy in a Peruvian peasant community' *Critique of Anthropology* 36-4: 380-396.

Vincent, S. (2018) 'Transformations of collectivism and individualism in the Peruvian central Andes: A comunidad over three decades' *Ethnography* 19-1: 63-83.